

สัญญาเลขที่ RDG4840036/1

รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้ง ในลุ่มน้ำเขินตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

โดย

ศูนย์นิเวศน์ชุมชนศึกษา

เสนอ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(งานวิจัยยังไม่เสร็จสมบูรณ์ โปรดอย่านำไปใช้อ้างอิง)

สัญญาเลขที่ RDG4840036/1

รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์

15 มิถุนายน 2548 – 15 มิถุนายน 2549

โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้ง ในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

คณะผู้วิจัย

นายหนูเมฆ ปลื้มวงศ์	หัวหน้าโครงการ
นายวิน คำดี	ผู้ช่วยนักวิจัย
นายสมควร เดชวิจารณ์	ผู้ช่วยนักวิจัย
นายประดิษฐ์ บำรุงถิ่น	ผู้ช่วยนักวิจัย
นายไสว จุลละนันท์	ผู้ช่วยนักวิจัย
นายฤทธิชัย ภูตะวัน	นักวิจัย
และทีมนักวิจัยชาวบ้านลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น	

เสนอ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(งานวิจัยยังไม่เสร็จสมบูรณ์ โปรดอย่านำไปใช้อ้างอิง)

คำนำ

ด้วยโครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์การชุมชน ซึ่งรับผิดชอบโดยศูนย์นิเวศชุมชนศึกษา (ศนช.) ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากศูนย์อำนวยการต่อสู้เอาชนะความยากจน (ศตจ.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้ดำเนินการศึกษาวิจัยในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยมีระยะเวลาในการศึกษาวิจัย 1 ปี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงบริบทของลุ่มน้ำ และสาเหตุการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศลุ่มน้ำรวมถึงผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการปลูกพืชพาณิชย์ ธุรกิจภาคบริการ และนโยบายการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลต่อการใช้น้ำของชุมชน ผลกระทบของการขาดแคลนน้ำหรือภัยแล้งในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นรวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาภัยแล้งและนำสู่การกำหนดแผนงานและข้อเสนอแนะในการจัดการน้ำของชุมชน ที่สามารถนำสู่การสร้างระบบการจัดการน้ำทั้งระบบที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีการผลิตและสภาพเศรษฐกิจท้องถิ่นของชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นได้

ทั้งนี้ทีมศึกษาวิจัยได้ทำการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล ในระยะที่ 1 ตั้งแต่วันที่ 15 มิถุนายน – 15 พฤศจิกายน 2548 ทีมวิจัยจึงได้ทำการเขียนรายงานผลการศึกษาเบื้องต้นเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานและแนวทางในการพัฒนาการศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 และบัดนี้ทีมศึกษาวิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลพร้อมทั้งเขียนรายงานผลการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์ขึ้นเพื่อใช้ในการเผยแพร่ข้อมูลและนำเสนอต่อสาธารณะโดยในรายงานได้กำหนดรูปแบบและแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น

ท้ายที่สุดคณะศึกษาวิจัยใคร่ขอขอบคุณศูนย์อำนวยการต่อสู้เอาชนะความยากจน (ศตจ.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่เล็งเห็นประโยชน์ของการศึกษาวิจัย และให้การสนับสนุนจนเกิดงานวิจัยชิ้นนี้

คณะศึกษาวิจัย

มิถุนายน 2549

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
1 ความสำคัญของปัญหา	1
2 วัตถุประสงค์การศึกษา	2
3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
4 ประเด็นในการศึกษา	2
5 ขอบเขตการศึกษา	3
6 ระยะเวลาดำเนินโครงการ	3
7 ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษา	4
8 ตัวชี้วัดของการศึกษา	4
9 แผนการดำเนินงาน	4
10 กระบวนการดำเนินการศึกษา	6
บทที่ 1 สภาพทั่วไปของกลุ่มน้ำเขิน	9
1.1 สภาพทั่วไปของกลุ่มน้ำเขิน	9
1.2 ระบบนิเวศน์ของกลุ่มน้ำเขิน	10
1.3 ลักษณะทางภูมิศาสตร์	11
• พื้นที่สูง	11
• พื้นที่หุบเขา	12
• พื้นที่ราบลอนคลื่น (โคก ดอน)	12
• พื้นที่ราบลุ่ม	12
1.4 อาณาเขตและขอบเขตกลุ่มน้ำเขินตอนต้น	13
1.5 ประชากรและกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่กลุ่มน้ำเขิน	15
1.6 วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนกลุ่มน้ำเขิน	16
1.7 เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	17
1.8 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	19
1.9 บทสรุป	21

บทที่ 2	สภาพปัญหาและสาเหตุในลุ่มน้ำเซิน	22
2.1	ภาพรวมปัญหาในลุ่มน้ำเซิน	22
	• พื้นที่ต้นน้ำ	23
	• พื้นที่กลางน้ำ	23
	• พื้นที่ปลายน้ำ	23
2.2	พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงในลุ่มน้ำเซิน	24
2.2.1	ยุคบ้านป่า (ป่าช้าง-ดงเสือ) ก่อนปีพ.ศ. 2500	25
2.2.2	ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐานและการสร้างการพัฒนาให้โชติช่วงชัชวาลย์ ปีพ.ศ. 2500-2530	25
2.2.3	ยุคการแย่งชิงทรัพยากร ปีพ.ศ. 2531-ปัจจุบัน	27
2.3	สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำเซินตอนต้น	31
2.3.1	ปัญหาการจัดการน้ำที่ไม่เป็นธรรมและขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน	31
2.3.2	ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินทำกินและทรัพยากรป่าไม้	37
2.3.3	ปัญหาและผลกระทบจากการประกอบกิจการอุตสาหกรรมเหมืองหิน	42
2.3.4	ปัญหาเศรษฐกิจและภาระหนี้สิน	47
2.3.5	ปัญหาน้ำแล้งและปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อการเกษตร	49
2.5	บทสรุป	51
บทที่ 3	ทางเลือกในการแก้ปัญหาของชุมชน	53
3.1	ด้านเศรษฐกิจ	54
3.1.1	การเกษตรแบบสวนหลังบ้านไทคอนสาร	54
3.1.2	ระหัดวิดน้ำ : ภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชน	55
3.2	ด้านสังคม วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน	57
3.2.1	วัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนในการจัดการทรัพยากร	57
3.2.2	การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและความเป็นอยู่	58
3.2.3	วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน	58
3.3	ด้านการเมือง	59
3.4	ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	60

3.5 บทสรุป	65
บทที่ 4 ข้อค้นพบจากศึกษาวิจัย	66
4.1 ข้อค้นพบด้านสังคม	66
4.2 ข้อค้นพบด้านเศรษฐกิจ	68
4.3 ข้อค้นพบด้านทรัพยากร	71
4.4 ข้อค้นพบด้านวัฒนธรรม	74
4.5 บทสรุป	74
บทที่ 5 ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหา	76
5.1 ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหาในลุ่มน้ำเขิน	76
5.1.1 ข้อเสนอต่อการจัดการทรัพยากรและพื้นฟูลำน้ำ	76
5.1.2 ข้อเสนอต่อหน่วยงานรัฐในระดับพื้นที่	77
5.2 ข้อเสนอต่อนโยบายรัฐ	77
5.2.1 ให้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร	77
5.2.2 การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม	78
5.2.3 กระบวนการสร้างโครงข่ายและขยายความรู้ ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากร	78
5.3 บทสรุป	79
บรรณานุกรม	80
ก บรรณานุกรมเอกสาร	80
ข รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์	82
ภาคผนวก	83
1. ข้อมูลพื้นฐานชุมชน	84
2. แผนงานกิจกรรม	95
3. ข้อมูลการขึ้นทะเบียนแก้ไขปัญหาความยากจน	101

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

ลุ่มน้ำเซินเป็นลุ่มน้ำขนาดกลางและลุ่มน้ำสาขาสำคัญของลุ่มน้ำพอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูล ตามความหมายเดิมของคำว่า “เซิน” ในภาษาอีสานแปลว่า “บิน” หรือ “ร้อน” ดังนั้นน้ำเซินจึงหมายถึงลักษณะการไหลของน้ำจากพื้นที่สูงแล้วตกลงมาสู่ข้างล่าง ซึ่งหากพิจารณาตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่บริเวณต้นน้ำแล้วจะพบว่าน้ำเซินมีแหล่งต้นน้ำอยู่บริเวณเทือกเขาเพชรบูรณ์ ประกอบด้วยภูเขาสูงระหว่าง ภูถ้ำใหญ่ ภูผาแดง ภูหลังกงเกวียน และภูด่านอีป้อง ซึ่งปัจจุบันได้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว โดยมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยตั้งแต่ 500 – 600 เมตรขึ้นไป

จากสภาพความแตกต่างของลักษณะพื้นที่ เช่น พื้นที่ภูเขาสูง พื้นที่โคกหรือดอน พื้นที่ราบ ในบริเวณลุ่มน้ำเซินตอนต้นซึ่งเป็นลักษณะสำคัญทางด้านภูมิศาสตร์ และระบบนิเวศของพื้นที่ลุ่มน้ำเซินข้างต้น ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการผลิตของชุมชน ซึ่งจากการจำแนกพื้นที่และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน รวมถึงการกำหนดมาตรการจัดการทรัพยากรของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้ก่อผลกระทบต่อชุมชนอย่างสำคัญทั้งในด้านการขาดการมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรการในการจัดการทรัพยากรรวมถึงวิธีการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ของชุมชน

สภาพปัญหาในปัจจุบันในลุ่มน้ำเซินตอนต้นคือ ภาวะภัยแล้งซึ่งเกิดจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำเซินเป็นลำน้ำที่มีลักษณะที่ไม่กว้างนักส่งผลให้กระแสน้ำไหลเชี่ยวและแรง ซึ่งไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ประกอบกับมีการก่อสร้างเขื่อนขึ้นในปี พ.ศ. 2512 เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าเป็นหลักจึงมีการกักเก็บน้ำไว้เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและผันน้ำลงสู่ลุ่มน้ำพรม ซึ่งถือเป็นการแบ่งปันน้ำของลุ่มน้ำสองสายทำให้ปริมาณน้ำไม่เพียงพอในการทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้งมาถึงเร็ว ชาวบ้านจะประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำเป็นอย่างมาก รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดิน ทำให้ทางระบายน้ำแคบลงและตื้นเซิน ส่งผลให้ชาวบ้านซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้รับผลกระทบไม่สามารถเพาะปลูกในพื้นที่ดังกล่าวได้ ทำให้สูญเสียรายได้และสูญเสียแหล่งอาหารที่สำคัญโดยที่ผ่านมามีหน่วยงานใดเข้ามาช่วยเหลือ หรือรับผิดชอบหาทางออกให้อย่างเป็นทางการซึ่งชาวบ้านและชุมชนจำเป็นต้องช่วยเหลือและหาทางแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยตนเอง โดยร่วมกันติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่เขื่อนให้เปิดน้ำในช่วงที่ขาดแคลนน้ำบ้างซึ่งไม่สามารถเปิดน้ำได้ตามความต้องการของชาวบ้าน จึงเป็นปัญหาตลอดมา

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย

เพื่อศึกษาสถานการณ์ สาเหตุของปัญหาภัยแล้ง และผลกระทบต่อชุมชน และข้อเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาและแผนการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับภาคีภาคส่วนที่เกี่ยวข้องควรเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตพืชพาณิชย์ ธุรกิจภาคบริการ และนโยบายการพัฒนาส่งผลต่อการใช้น้ำของชุมชนอย่างไร
2. เพื่อศึกษาผลกระทบของการขาดแคลนน้ำหรือภัยแล้งในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น
3. เพื่อศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาภัยแล้งและนำเสนอแนะในการจัดการน้ำ ที่สามารถนำไปสู่การสร้างระบบการจัดการทั้งระบบที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีการผลิตและสภาพเศรษฐกิจท้องถิ่นได้

1.4 ประเด็นในการศึกษา

- (1) รวบรวมข้อมูลสภาพทางกายภาพ ปริมาณน้ำ คุณภาพน้ำ สภาพปัญหาด้าน สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของลุ่มน้ำ ระบบการผลิต และระบบการจัดการน้ำ การใช้น้ำของชุมชน
- (2) ศึกษาข้อมูลผู้เกี่ยวข้องในการใช้น้ำและระบบการผลิตที่ส่งผลต่อการใช้น้ำ รูปแบบการใช้น้ำ
- (3) วิเคราะห์ และสังเคราะห์ ข้อมูล
 - สภาพทางกายภาพ ปริมาณน้ำ คุณภาพน้ำ สภาพปัญหาด้านสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์
 - ผู้เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ (กลุ่มผู้ใช้น้ำ ประเภทที่ใช้น้ำ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการน้ำ องค์การที่เกี่ยวข้อง ชุมชนที่เกี่ยวข้อง สมาคมผู้ใช้น้ำ โรงงาน บ้านจัดสรร และธุรกิจ)
 - ระบบการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ มีการใช้น้ำในปริมาณเท่าไร การใช้น้ำของการผลิตในแต่ละกลุ่มผู้ใช้น้ำส่งผลต่อการใช้น้ำอย่างไร

- (4) ศึกษาถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนที่สามารถแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรน้ำให้สอดคล้องเหมาะสมต่อสภาพท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.5 ขอบเขตและพื้นที่ศึกษา

1.5.1 พื้นที่ศึกษา

ในการศึกษานี้เป็นการคัดเลือกพื้นที่แบบเจาะลึก (Specific) ซึ่งเป็นชุมชนในพื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น จำนวน 6 หมู่บ้าน 4 ตำบล 3 อำเภอ 3 จังหวัด

(1.) บ้านห้วยสนามทราย	ตำบลโคกมน	อำเภอน้ำหนาว	จังหวัดเพชรบูรณ์
(2.) บ้านทุ่งลุยลาย	ตำบลทุ่งลุยลาย	อำเภอคอนสาร	จังหวัดชัยภูมิ
(3.) บ้านน้ำอุ่น	ตำบลทุ่งนาเลา	อำเภอคอนสาร	จังหวัดชัยภูมิ
(4.) บ้านวังปลาก้อน	ตำบลทุ่งนาเลา	อำเภอคอนสาร	จังหวัดชัยภูมิ
(5.) บ้านห้วยทรายทอง	ตำบลทุ่งพระ	อำเภอคอนสาร	จังหวัดชัยภูมิ
(6.) บ้านวังมน	ตำบลวังสวาป	อำเภอภูผาม่าน	จังหวัดขอนแก่น

1.5.2 ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

(1.) ประชากรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป้าหมาย 6 หมู่บ้าน ทุกครัวเรือน โดยจำแนกกลุ่มเป้าหมายออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ เกษตรกรฐานะดี เกษตรกรฐานะปานกลาง และเกษตรกรฐานะยากจน โดยใช้กรอบแนวคิดการจำแนกของสมาชิกในชุมชน

(2.) ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในพื้นที่เป้าหมาย และผู้นำธรรมชาติ และผู้รู้ในชุมชน (Key Informant)

(3.) เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานพัฒนาที่ดิน สำนักงานจัดการต้นน้ำ สำนักงานอุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

1.6 ระยะเวลาดำเนินโครงการ

ตั้งแต่ 15 มิถุนายน 2548 – 15 มิถุนายน 2549 รวม 12 เดือน

1.7 ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

- 1.) ข้อมูลวิเคราะห์ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นจากการปรับเปลี่ยนการเกษตรกรรมและการจัดระบบข้อมูลการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำหรือปัญหากัญแล้ง
- 2.) สามารถค้นหารูปแบบและแนวทางการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น
- 3.) ข้อเสนอแนะและแนวทางการแก้ไขปัญหาการจัดการน้ำที่ส่งผลต่อการแก้ไขปัญหากัญแล้งรวมทั้งระบบการผลิตทางการเกษตรที่สัมพันธ์ต่อปริมาณการใช้น้ำของชุมชน

1.8 ตัวชี้วัดการศึกษาวิจัย

- 1.) รายงานผลการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์
- 2.) เอกสารรายงานความก้าวหน้าการดำเนินงานโครงการวิจัย ระยะที่ 1
- 3.) รายงานผลการดำเนินกิจกรรมตามแผนการศึกษาวิจัย
- 4.) รูปแบบและแผนการจัดการทรัพยากรน้ำขององค์กรชุมชนพื้นที่เป้าหมายโครงการวิจัย 6 หมู่บ้าน

1.9 แผนการดำเนินงาน

ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดกรอบแนวทางการดำเนินงานเป็น 4 ช่วง ได้แก่

1.9.1 การเตรียมชุมชนและทีมวิจัย เดือนที่ 1

- 1.) ประชุมคณะวิจัย และที่ปรึกษาโครงการวิจัยเพื่อสร้างความเข้าใจแนวคิดและกระบวนการดำเนินงาน 1 ครั้ง
- 2.) จัดประชุมร่วมกับผู้นำชุมชน และสมาชิกชุมชนในพื้นที่เป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ และเป้าหมายการศึกษาวิจัย จำนวน 4 ครั้ง (ตำบลละ 1 ครั้ง)
- 3.) ค้นหาทีมวิจัยไทบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายและหมู่บ้านที่ตั้งชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น หมู่บ้าน ละ 2 คน
- 4.) การฝึกอบรมทักษะ และเทคนิคการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนแก่ผู้ร่วมวิจัย จำนวน 1 ครั้ง

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

- 5.) การศึกษาเอกสาร และรายงานที่เกี่ยวข้องของหน่วยงานที่รับผิดชอบในพื้นที่ สำหรับวางแผนงาน และทำความเข้าใจภาพรวมสถานการณ์ของพื้นที่
- 6.) ออกแบบ และทดสอบเครื่องมือสำหรับการศึกษาข้อมูลภาคสนาม

1.9.2 การศึกษารวบรวมข้อมูลพื้นฐาน เดือนที่ 2 - 5

- 1.) การศึกษารวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากรายงาน เอกสาร ข้อมูลดิจิทัล ผลการวิจัย และสถิติที่เกี่ยวข้องของหน่วยงาน องค์การ สถาบันการศึกษาต่างๆ
- 2.) การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนาม
- 3.) การตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือข้อมูลในภาคสนาม
- 4.) การประชุมสรุปข้อมูลร่วมกับชุมชน และติดตามผลการดำเนินงาน 1 เดือน / ครั้ง
- 5.) การวิเคราะห์ข้อมูล และจัดทำรายงานผลการศึกษาข้อมูล
- 6.) นำเสนอผลการศึกษา และวางแผนการปฏิบัติการ 1 ครั้ง ระยะเวลา 2 วัน

1.9.3 การปฏิบัติการร่วมกับชุมชนเป้าหมาย เดือนที่ 6 - 10

- 1.) การศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมของชุมชน
- 2.) การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน
 - 2.1 ประชุมวางแผนเก็บข้อมูล
 - 2.2 กระบวนการเก็บข้อมูลและการสัมภาษณ์ผู้รู้
 - 2.3 ประชุมเพื่อตรวจสอบข้อมูลรวมกับชุมชนเป้าหมาย
 - 2.4 จัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูล
 - 2.5 ประชุมวางแผนการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมของแต่ละชุมชน
- 3.) การสรุปและสังเคราะห์บทเรียนตามแผนปฏิบัติการที่ดำเนินการร่วมกับองค์กรชุมชนเป้าหมาย

1.9.4 การวิเคราะห์ข้อมูล และจัดทำรายงานผลการศึกษา เดือนที่ 11 - 12

- 1.) จัดประชุมคณะผู้วิจัยในการออกแบบโครงสร้างการเขียนรายงาน และแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล จำนวน 1 ครั้ง
- 2.) จำแนกแยกแยะข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกต การสนทนากลุ่มย่อย และการปฏิบัติการร่วมกับชุมชนเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นข้อเท็จจริงและโครงสร้างรายงานผลการศึกษาด้วยตาราง
- 3.) ตรวจสอบข้อมูลแบบสอบถามที่ได้รับทั้งหมด
- 4.) การแจกแจงข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้จากแบบสอบถาม โดยใช้ตารางแจกแจงความถี่

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

- 5.) เขียนรายงานผลการศึกษารายร่าง (Proposal) และนำเสนอผลการศึกษาเบื้องต้น ครั้งที่ 1 ระยะเวลา 2 วัน โดยประชุมผู้นำของชุมชนเป้าหมายเพื่อตรวจสอบข้อมูลและวิเคราะห์ถึงผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรมีผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 6.) จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ (Finalize)
- 7.) จัดทำแผนที่ลุ่มน้ำเงินและพื้นที่เป้าหมาย

1.10 กระบวนการศึกษาวิจัยเก็บข้อมูลในช่วง 6 เดือน ของนักวิจัย

ขั้นตอนของการดำเนินการศึกษาในช่วงแรกได้มีเวทีในการทำความเข้าใจให้กับทีมวิจัย เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยและรับรู้บทบาทของแต่ละคน พร้อมทั้งรับรู้กระบวนการเทคนิคงานวิจัยเชิงปฏิบัติการประมาณ 2-3 ครั้ง จากทีมที่ปรึกษา 2 ท่านที่ช่วยดูแลโครงการวิจัย จากนั้นทีมวิจัยได้ร่วมกันกำหนดประเด็นในการเก็บข้อมูลเบื้องต้น ได้แก่ ข้อมูลชุมชน ประวัติการตั้งหมู่บ้าน สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน หรือลักษณะทั่วไปของลำน้ำเงิน หลังจากกำหนดประเด็นในการเก็บข้อมูลร่วมกันแล้วทีมวิจัยก็แบ่งชุดกันลงพื้นที่เป้าหมายลงพื้นที่ปฏิบัติการเพื่อชี้แจงโครงการกับชุมชนเป้าหมาย 6 หมู่บ้าน โดยเข้าไปประสานงานกับผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน อบต. หรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือในชุมชนและตั้งวงคุยเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน ด้วยทั้งนี้ยังได้ข้อมูลรายชื่อผู้นำที่สามารถจะให้ข้อมูลเพิ่มเติมได้ ซึ่งก็มีกลุ่มชาวบ้านที่ให้ความสนใจพอสมควรเข้ามาร่วมวงฟัง แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วนที่ไม่ได้ให้ความสนใจอะไรเลย กลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่มีฐานะทางสังคมในชุมชน และไม่ค่อยเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน

ช่วงต่อมาได้มีการศึกษาเอกสารมือ 2 คือข้อมูลพื้นฐานชุมชน สภาพทั่วไปของพื้นที่ การถือครองที่ดิน จากแบบ จปฐ. โดยไปขอข้อมูลที่องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งพระ อดต.ทุ่งนาเลา และอดต.ทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ อดต.โคกมน อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ และอดต.วังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น และทีมวิจัยได้ลงสัมภาษณ์ตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องเช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน และ ผู้นำชุมชนเดิมที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเครื่องมือที่ใช้จะเป็นการจดบันทึก การบันทึกเทป การสังเกตในช่วงที่มีเวที ซึ่งให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นของตัวเองออกมา

นอกจากนี้ได้มีเวทีวิเคราะห์ พร้อมทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหา เพื่อนำไปสู่การวางแผนปฏิบัติการสิ่งที่ได้ในเวทีเป็นการให้ข้อมูลพื้นฐานชุมชนและสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วเชื่อมโยงกับปัญหาเชิงนโยบายด้านเศรษฐกิจและวิถีการผลิต ของชุมชน ซึ่งรายละเอียดของการปฏิบัติงานสรุปได้ดังนี้ คือ

กิจกรรม	วิธีการและขั้นตอน	กลุ่มเป้าหมาย
1.ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจและมีความชัดเจนร่วมกันในการทำวิจัย	1.ประสานงานที่ปรึกษาทีมวิจัย 2.ประชุมทีม 3.วางแผนประชุมชี้แจง	1.ทีมวิจัย 5 คน 2.ทีมที่ปรึกษา 3 คน 3.ชาวบ้านพื้นที่เป้าหมาย
2. ศึกษาเอกสารมือ 2	1.ประสานงานทีมวิจัย 2.ติดต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อคัดลอกสำเนาเอกสาร 3. รวบรวมเอกสารที่ได้	หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. สํารวจ ประเมินสถานการณ์การของเกษตรกรศึกษาวิถีชีวิตและการพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ และเงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวข้อง	1.ประชุมทีมวิจัย 2.ประสานงานทีมที่ปรึกษา 3.จัดเวที / กลุ่มย่อย 4.สรุปผลการประชุม	1.ทีมวิจัย 5 คน 2.ชาวบ้านเป้าหมาย
4. จัดเวทีใหญ่ แลกเปลี่ยนข้อมูลเชิงนโยบาย / วิเคราะห์สาเหตุน้ำแล้ง ชุมชนวางแผนการจัดการน้ำ	1.ประชุมทีมวิจัย 3.จัดเวทีประชุม 4.สรุปผลเวที	1.ทีมวิจัย 5 คน 2.ชาวบ้านเป้าหมาย
5. สัมภาษณ์เจาะลึก	1.ประชุมทีมวิจัย 2.นัดกลุ่มเป้าหมายใช้ความสัมพันธ์ญาติพี่น้อง 3. ประสานผู้นำชุมชน/ผู้อาวุโส 3.ใช้ของฝากไปต้อนรับ 3.จัดคุยสัมภาษณ์ 4.สรุปข้อมูล	1.ทีมวิจัย 5 คน 2.ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย
6. คุยกลุ่มย่อยในชุมชน	1.คุยทีมวิจัย 2.ประสานกลุ่มเป้าหมายและผู้นำชุมชน	1.ทีมวิจัย 5 คน 2.กลุ่มย่อย 3.ชาวบ้านทั่วไป 4 คน

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

	3.ลงไปคุยในพื้นที่วงละ 4-5 คน 4.สรุปข้อมูล 5.ใช้เงื่อนไขความสัมพันธ์สายเครือญาติ	
7. จัดทำรายงานความหน้า 6 เดือน	1.ประชุมทีมวิจัย 2.รวบรวมข้อมูล 3.จัดทำร่างรายงานผลการศึกษา 4.วิเคราะห์ร่วมกัน 5.จัดทำรายงาน	ทีมวิจัย

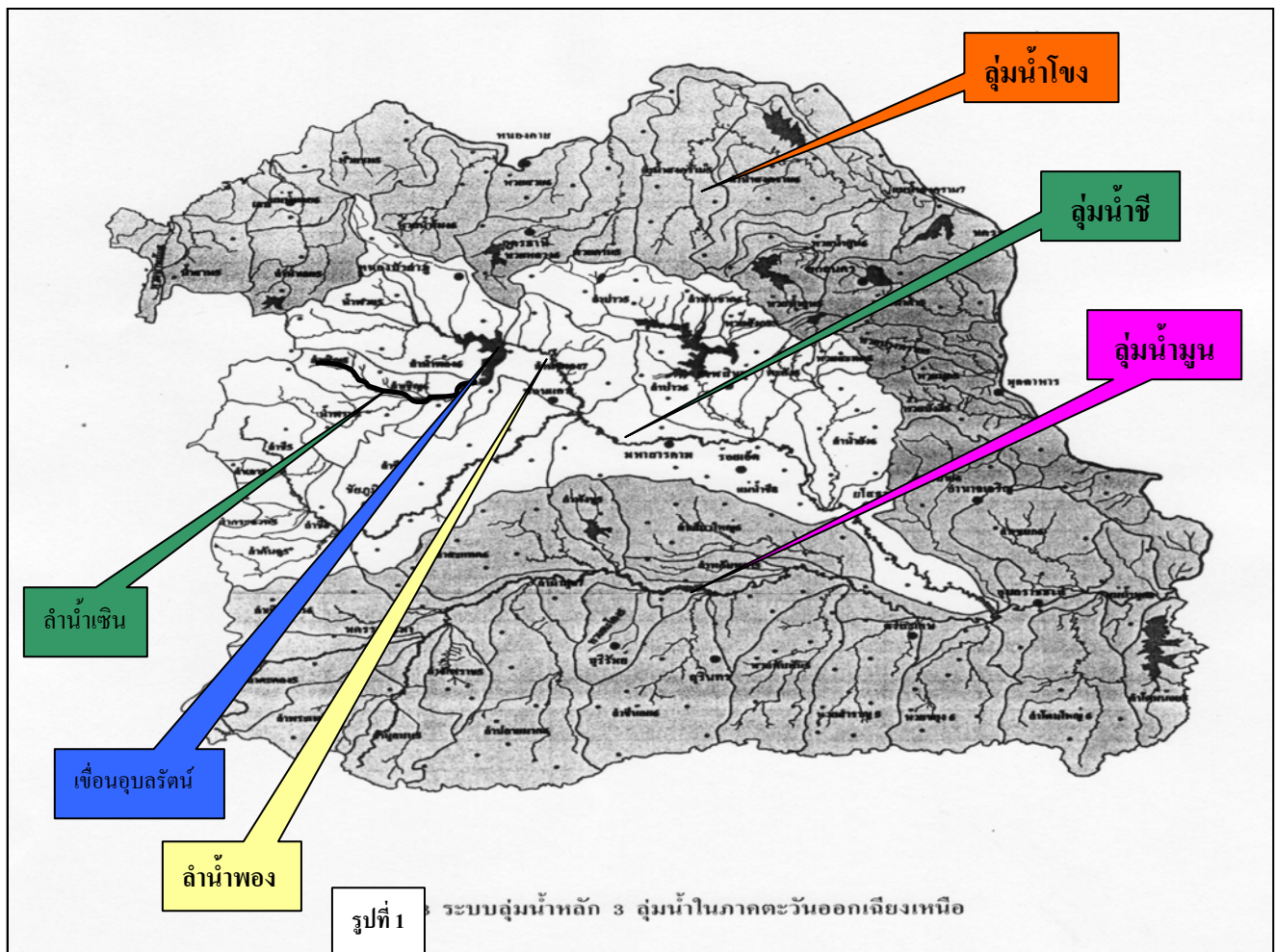
บทที่ 1

สภาพทั่วไปของกลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น

1.1 สภาพทั่วไปของกลุ่มน้ำเขื่อน

กลุ่มน้ำเขื่อนเป็นกลุ่มน้ำขนาดกลางและเป็นกลุ่มน้ำสาขาสำคัญของกลุ่มน้ำพอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำชี และกลุ่มน้ำมูลตามลำดับ ตามความหมายเดิมของคำว่า “เขื่อน” ในภาษาอีสานแปลว่า “บั้น” หรือ “ร้อน” ดังนั้น น้ำเขื่อนจึงหมายถึงลักษณะการไหลของน้ำจากพื้นที่สูงแล้วตกลงมาสู่ข้างล่าง ซึ่งหากพิจารณาตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่บริเวณต้นน้ำแล้วจะพบว่าน้ำเขื่อนมีแหล่งต้นน้ำอยู่บริเวณเทือกเขาเพชรบูรณ์ ประกอบด้วยภูเขาสูงระหว่าง ภูถ้ำใหญ่ ภูผาแดง ภูผาลังกง เกวียน และภูด่านอีป้อง ซึ่งปัจจุบันได้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว โดยมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยตั้งแต่ 500 – 600 เมตรขึ้นไป

แผนที่ 1.1 แสดงพื้นที่กลุ่มน้ำ 3 กลุ่มน้ำหลักในภาคอีสานของ ชี มูล

1.2 ระบบนิเวศน์ของกลุ่มน้ำเขิน

พื้นที่กลุ่มน้ำเขินมีพื้นที่รับน้ำทั้งสิ้น 2,911 ตารางกิโลเมตร (หรือประมาณ 1,819,435 ไร่) มีความยาวตลอดสายน้ำประมาณ 177 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 8 อำเภอ 3 จังหวัด โดยมีพื้นที่ต้นน้ำอยู่เขตอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ไหลผ่านอำเภอคอนสาร อำเภอภูผาม่าน อำเภอชุมแพ อำเภอภูเขียว อำเภอบ้านแท่น และอำเภอหนองเรือ แล้วไหลบรรจบลำน้ำพองในเขตอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น โดยคำว่า “เขิน” เป็นภาษาท้องถิ่น หรือ ภาษาทางราชการเรียกว่า “เขิญ”

สำหรับบริเวณลำน้ำเขินตอนต้นมีพื้นที่ครอบคลุม 3 อำเภอ 4 ตำบล ได้แก่ อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น มีความยาวตลอดลำน้ำประมาณ 93 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 727 ตารางกิโลเมตร โดยไหลผ่านชุมชนและพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านในกลุ่มน้ำเขินตอนต้น โดยมีลำน้ำสาขาหลัก ดังนี้

ลำห้วยจานและห้วยปลาหลด ไหลมาจากภูค้อ ในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์

ลำห้วยทางช้างไหลลงห้วยตะหวัก และไหลมาเป็นลำน้ำเขิน ที่เรียกว่าขุนเขิน จากภูเขื่อนของสันแปปันน้ำ

ห้วยมด ไหลมาจากภูหลังกงเกวียนในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว พื้นที่อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

ห้วยตาดฟ้า มีความยาวตลอดลำน้ำประมาณ 20 กิโลเมตร มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูเป้อย มีลำห้วยตาดหมอกเป็นลำน้ำสาขาสำคัญ ผ่านบ้านตาดฟ้า-ดงสระคร่าน บ้านดงมะไฟ และเป็นลำน้ำกั้นเขตการปกครองระหว่าง จังหวัดขอนแก่น และ จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมาบรรจบลำน้ำเขินในพื้นที่บ้านห้วยสนามทราย ตำบลโคกมน อำเภอน้ำหนาว และบ้านห้วยทรายทอง ตำบลทุ่งพระ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีลำน้ำสาขาย่อย เช่น ห้วยตาดหมอก เป็นต้น

ห้วยสนามทราย มีต้นน้ำในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์เช่นกัน โดยจะไหลมาบรรจบน้ำเขินที่บริเวณบ้านห้วยสนามทรายและห้วยทรายทอง

ห้วยขุ หรือภาษาราชการเรียกว่า “สุ” เป็นลักษณะลำน้ำ 2 สายมาปะทะกัน มีต้นกำเนิดจากป่าภูหลุมควน แบ่งเป็น 2 สาย คือ ห้วยสุ่น้อย และ ลำห้วยสุ ไหลมาบรรจบลำน้ำเขินในพื้นที่บ้านวังมน ตำบลวังสวาป อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น ความยาวตลอดสายน้ำ ประมาณ 40 กิโลเมตร ลำห้วยสุ ถือเป็นลำน้ำสาขาสำคัญของลำน้ำเขิน โดยมีพื้นที่รับน้ำอยู่ทางด้านทิศใต้ของลำน้ำเขินตอนต้น แหล่งน้ำที่สำคัญมาจาก ภูสุ่น้อย ภูรวก และภูโคก ทั้งนี้ลำห้วยสุตลอดลำน้ำมีลำห้วยสาขาที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยขุ ห้วยหินฝน ห้วยอีปอง ห้วยโป่ง ห้วยบักเหมียน ห้วยข้าปลากั้ง ห้วยข้าปากกล้วยหัก ห้วยข้าเครือบักบัว ห้วยขุ่น้อย ห้วยข้าวังแล้ง ห้วยข้าหินโงน ห้วยข้ากกหาด ห้วยบักพับ ห้วยข้าหัวกวาง เป็นต้น

ห้วยสังชะยวน ซึ่งไหลมาจากบริเวณอำเภอกงหรา จังหวัดขอนแก่น มาบรรจบลำน้ำเซินที่บริเวณบ้านทุ่งพระ ตำบลทุ่งพระ อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และบ้านนาท่าลี่ ตำบลวังสวาป อำเภอกงหรา จังหวัดขอนแก่น

ห้วยวังปลากวน มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูผาฝักหนาม ปัจจุบัน ประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง สายน้ำสาขาหลักของห้วยวังปลากวนมีลักษณะเป็นน้ำออกเขา ได้แก่ น้ำลอดเขาถ้ำเจิบ (วัดถ้ำสวโป) ธารน้ำลอดห้วยอีมิด และห้วยหินแห่ (ห้วยหินแร่) ผ่านบ้านวังปลากวน บ้านน้ำอุ่น (น้ำผุดน้ำอุ่นไหลลงห้วยวังปลากวน) ผ่านบ้านนาวงเดือน บ้านนาเลา ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และแยกออกเป็น 2 สาย ไหลผ่านทุ่งนาและพื้นที่ทำการเกษตรกรรมและผ่านชุมชนต่างๆ ของชาวอำเภอกอนสารจนไปบรรจบลำน้ำเซินที่บ้านห้วยแล้ง ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

น้ำผุด ซึ่งเป็นจุดกำเนิดของ ลำห้วยสายเล็ก สายน้อย ที่เกิดจากน้ำผุดต่างๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นตาน้ำและเป็นแหล่งกำเนิดของลำน้ำเซินด้วยเช่นกัน โดยน้ำผุดเหล่านี้จะกระจายกันอยู่ทั่วไปในเขตลุ่มน้ำเซินตอนต้น อาทิ น้ำผุดพุร้อน น้ำผุดชำฆมผาด น้ำผุดชำฝักหนาม น้ำผุดนาเลา น้ำผุดพุหินลาด น้ำผุดน้ำอุ่น น้ำผุดชำภูทอง น้ำผุดทับลาว น้ำผุดนาวงเดือน น้ำผุดชำฆมภู น้ำผุดป่าชาคม เป็นต้น ซึ่งน้ำผุดต่างๆ นี้จะมีน้ำไหลตลอดปี

1.3. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำเซิน

หากจำแนกพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น ตามสภาพทางภูมิศาสตร์สามารถแบ่งได้เป็น 4 เขต หลักๆ ได้แก่

เขตพื้นที่สูง ได้แก่ พื้นที่บริเวณต้นน้ำเซิน ซึ่งเป็นเขตภูเขาสูงสลับซับซ้อน ของ อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และอำเภอกงหรา จังหวัดขอนแก่น บางส่วน จะมีลักษณะเป็นภูเขาหินปูนสลับกับภูเขาหินทราย มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 300 เมตรขึ้นไป นอกจากนี้บริเวณดังกล่าวยังมีลักษณะของระบบนิเวศน้อยของพื้นที่ เช่น ที่ราบหุบเขา หลุบ ควน เป็นต้น และถือได้ว่าเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญของลำน้ำเซิน โดยสภาพพื้นที่ได้ถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติน้ำหนาว ในปี พ.ศ. 2515 ซึ่งต่อมาได้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาวและอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ส่วนในเขต อ.คอนสาร ได้ประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติภูผาฝักหนามในปีพ.ศ. 2516 เนื้อที่ 290,000 ไร่ และต่อมาในปี พ.ศ. 2539 ได้ประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง รวมทั้งการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำตามมติคณะรัฐมนตรีเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 เอ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ดังกล่าวก็ยังมีชุมชนอาศัยอยู่และเป็นพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านเรื่อยมา ส่งผลให้เกิดปัญหา ข้อพิพาทในเรื่องการจัดการทรัพยากรมาอย่างต่อเนื่องทั้งระหว่างรัฐกับประชาชน รัฐกับเอกชน และเอกชนกับประชาชน อาทิ กรณีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์

ทับที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน กรณีการขอประทานบัตรเพื่อประกอบการอุตสาหกรรมเหมืองหินชนิดอุตสาหกรรมหินปูนเพื่อการก่อสร้าง กรณีการถูกจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่าตามกฎหมาย เป็นต้น

พื้นที่หุบเขา ลักษณะพื้นที่จะเป็นพื้นที่อยู่ติดแหล่งน้ำ เช่น ห้วยตาดฟ้า ห้วยสนามทราย ลำห้วยสุ ห้วยวังปลาก้วน หรือลำน้ำเขิน เป็นต้น โดยจะเป็นพื้นที่กันชนซึ่งเป็นรอยต่อระหว่างที่ทำกินและเขตป่าสงวนแห่งชาติหรือเขตป่าอนุรักษ์ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านได้จับจองใช้ประโยชน์เป็นที่ดินทำกินของชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่อง โดยจะเป็นพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ไร่อ้อย พริก ข้าวโพด และพืชไร่ชนิดต่างๆ เป็นต้น

สภาพของพื้นที่หุบเขาจะมีความอุดมสมบูรณ์ของดินสูง เหมาะแก่การทำการเกษตร ทั้งนี้เนื่องจากเป็นแหล่งรองรับการพัดพาของตะกอนดินที่ไหลลงมาจากภูเขา ทำให้ชาวบ้านเข้าจับจองทำกินดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

เขตพื้นที่ราบลอนคลื่น (พื้นที่โคกหรือดอน) พื้นที่ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณตอนกลางและตอนปลายของกลุ่มน้ำซึ่งจะอยู่ในเขต อำเภอคอนสาร อำเภอภูผาม่าน บางส่วน อำเภอชุมแพ อำเภอหนองเรือ อำเภอภูเขียว อำเภอบ้านแท่น โดยจะทอดตัวลงมาจากพื้นที่ภูเขาในเขตอำเภอคอนสารขนานไปกับแนวของลำน้ำเขิน ส่วนใหญ่การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านในพื้นที่ดังกล่าว จะเป็นพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ทำนา ทำไร่อ้อย พริก ข้าวโพด และพืชไร่ชนิดต่างๆ เป็นต้น โดยสภาพของพื้นที่ในบริเวณพื้นที่โคก ดอน โนน นั้นส่วนใหญ่จะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ประกอบกับเป็นพื้นที่สูงและเป็นดินลูกรังจึงไม่สามารถกักเก็บน้ำได้

พื้นที่ราบลุ่ม มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำต่อเนื่องจากที่ราบลอนคลื่นลาดเทลงสู่ลำน้ำเขินในอดีตรอบบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าทามที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ และมีแหล่งน้ำธรรมชาติ (เช่น หนอง กุด เป็นต้น) กระจายอยู่ทั่วไปตลอดลำน้ำ พื้นที่ลักษณะนี้จะมีอยู่ในเขตลำน้ำเขินตอนกลางและตอนปลาย พื้นที่อำเภอคอนสาร อำเภอภูผาม่านบางส่วน และในเขตอำเภอชุมแพ อำเภอหนองเรือ อำเภอภูเขียว อำเภอบ้านแท่น เป็นส่วนใหญ่ ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงสภาพการทำประโยชน์เป็นพื้นที่เพื่อทำการเกษตรริมน้ำเขิน ก่อให้เกิดการพังทลายของตลิ่งและทำให้พื้นที่ป่าทามลดปริมาณลงอย่างมาก

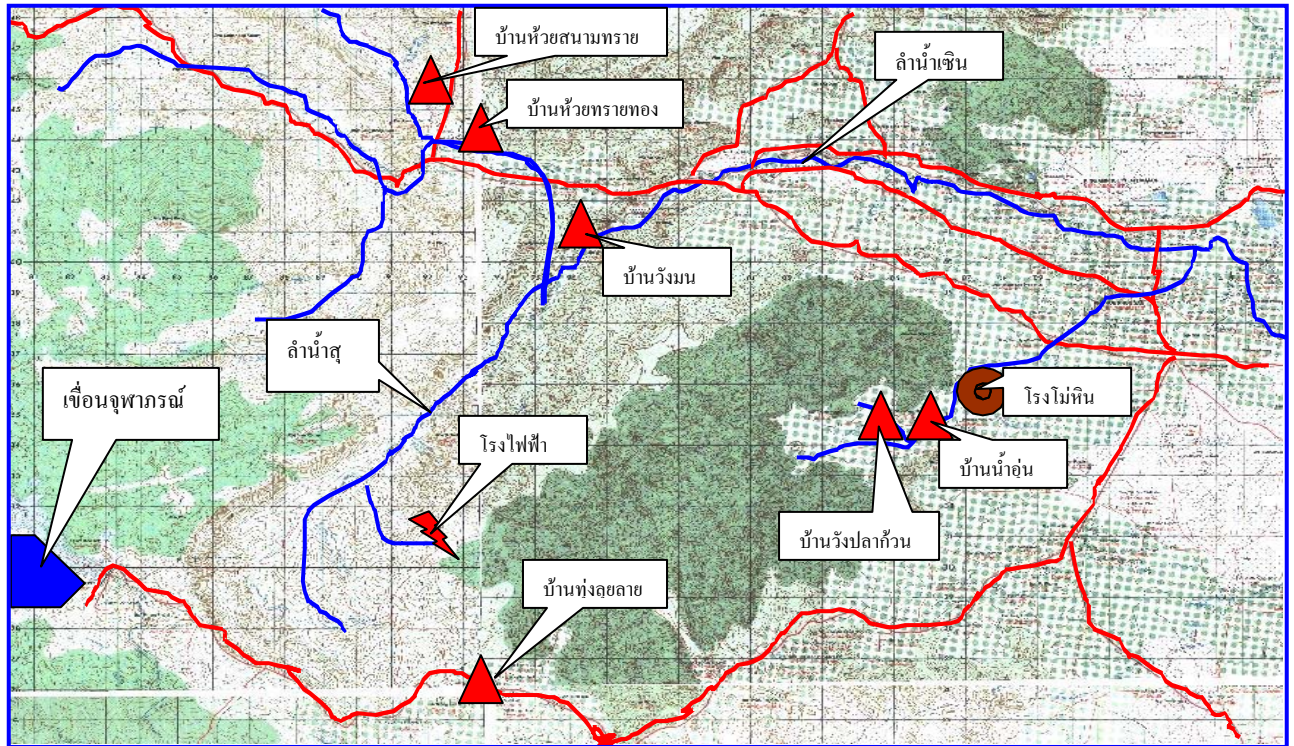
หากกล่าวเฉพาะพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำเขิน ถือได้ว่าเป็นเขตนิเวศน์ที่มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ยังคงสภาพของความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้จากการศึกษาและดำเนินการของโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (NREM) ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยบรรจุพื้นที่ลุ่มน้ำเงิน เป็นส่วนหนึ่งของโครงการนำร่องเพื่อการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน (เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 16 พฤศจิกายน 2536 เรื่อง แผนปฏิบัติการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำตัวอย่าง (ลุ่มน้ำแม่แตง เซิน และคลองยัน) และมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 21 พฤษภาคม 2539 เรื่อง แผนปฏิบัติการจัดการประชากรที่อยู่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทั้งสามลุ่มน้ำ) ที่ได้ดำเนินงานศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำเงินตอนต้น เนื้อที่ 727 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดกรอบแผนงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจากการดำเนินการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน อย่างไรก็ตาม ด้วยความสำคัญของพื้นที่บริเวณต้นน้ำเงิน ทั้งในฐานะทางนิเวศวิทยาที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทำให้หลายหน่วยงาน ทั้งภาครัฐ และเอกชนเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวให้เกิดประสิทธิภาพต่อไป ซึ่งหากพิจารณาจากสถานการณ์ปัญหาปัจจุบัน และแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ถือได้ว่าอยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อการเกิดภาวะวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม และความขัดแย้งในพื้นที่ที่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรทั้งระหว่างรัฐ เอกชน และประชาชน

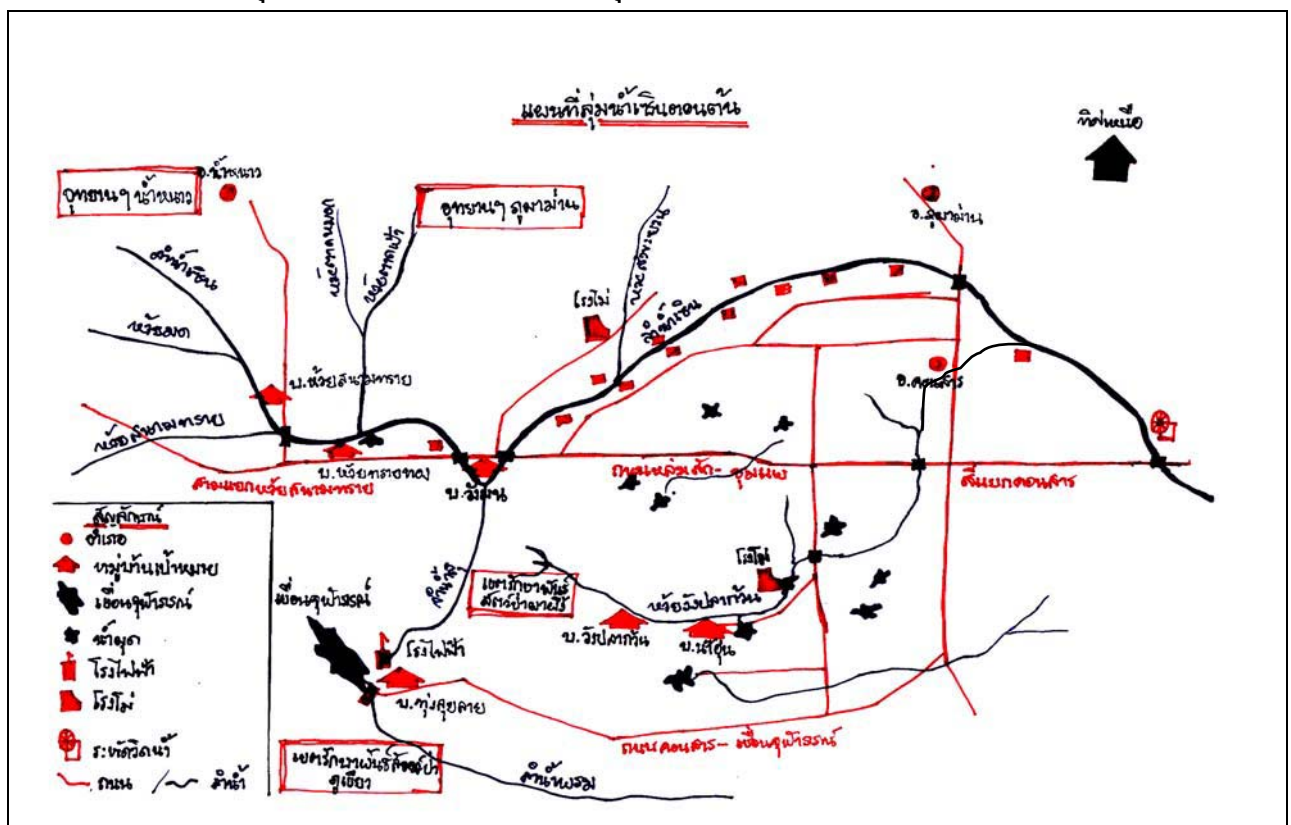
1.4 อาณาเขตและขอบเขตของลุ่มน้ำเงินตอนต้น

ทิศเหนือ	จรด สันปันน้ำ ลุ่มน้ำพาง และลุ่มน้ำพอง โดยอาศัย สันปันน้ำบริเวณภูเขา ปางอัน เขาภูเปือย ภูตาดฟ้า ภูฮี้ ภูป่าไผ่ ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตพื้นที่ อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น
ทิศใต้	จรด สันปันน้ำลุ่มน้ำพรมตอนต้น บริเวณภูค้อ ภูหลังกงเกวียน ภูผาจิก ภูหลุมควน เขาตาดฟ้า และบางส่วนของภูซำผักหนาม ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขต อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ
ทิศตะวันออก	จรด สันปันน้ำของห้วยทรายบริเวณภูเปือย ภูหินกอง ภูผาหลุมเหล็ก ภูผาถ้ำเค้า ภูผาม่าน สันปันน้ำของภูซำผักหนาม ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตอำเภอภูผาม่าน และอำเภอคอนสาร
ทิศตะวันตก	จรด สันปันน้ำลุ่มน้ำดุก และห้วยขอนแก่นของลุ่มน้ำป่าสัก โดยอาศัยสันปันน้ำเขาผาแดง ภูค้อ ภูยอไฮ้ และภูถ้ำใหญ่ เป็นแนวเขตลุ่มน้ำ อยู่ในพื้นที่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

แผนที่ 1.2 แสดงลักษณะทางภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำเขินตอนต้น

แผนที่ 1.3 แสดงชุมชนเป้าหมายการศึกษาในกลุ่มน้ำเงิน

ที่มา : จากแผนที่ร่างของทีมนักศึกษาวิจัย

1.5 ประชากร และกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น

พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานในบริเวณลำน้ำเขิน ตามประวัติศาสตร์ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชการที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นายภูมิเป็นคนเกิดที่บ้านเขาแหลม แขวงเมืองนครไทย (อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบัน) ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นอร่ามกำแหง จากนั้นได้นำพรรคพวกและบริวารมาตั้งถิ่นฐานในที่แห่งนี้ เพื่อรวบรวมสิ่งของไปเป็นเครื่องบรรณาการ มีขี้ผึ้ง ดินประสิว งาช้าง ขนาดวัดรอบ 8 นิ้ว จำนวน 24 กิ่ง ทูลเกล้าถวายเป็นเครื่องบรรณาการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นครั้งที่ 13 แห่งการถวญญูถวายราชสมบัติ (พ.ศ. 2334) โดยมีนายฉันท บวรดาพิเศษเป็นผู้กราบบังคมทูลฯ ถวายเครื่องราชบรรณาการ ณ ศาลาลูกขุนพระบรมราชวังและทูลเกล้าถวายอาสาทำอากร สี่ผึ้ง ดินประสิว ส่งเป็นเครื่องราชบรรณาการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทาน ท้องตราพระราชสีห์ ให้เป็นนายหมวด มีหน้าที่รักษาป่าผึ้งและมูลค้างคาวในบริเวณทุ่งโดนด น้ำพุ ทุ่งพระ (ท้องที่อำเภอคอนสารปัจจุบัน) การเดินทางจากกรุงเทพฯ เพื่อมาที่ป่าขี้ผึ้งที่ได้รับมอบหมายให้รักษาต้องใช้เวลาเดินทางราว 2 เดือน และต้องอันเชิญพระราชสารตราใส่พานแว่นฟ้าทูลมาบนศรีษะออกจากมหाराชวัง พอพ้นเขตพระราชฐานจึงลดพานลงระดับอก แต่เนื่องจากระยะทางไกล จึงได้นำพานแว่นฟ้าใส่ยามตะบองคนมาจนถึงป่าผึ้ง และถ้ามูลค้างคาวด้วยความยากลำบาก เมื่อตั้งบ้านแปลงเมืองขึ้นจึงได้ขนานนามว่า **คอนสาร** มาตราพบเท่า

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขตนอนตันโดยองค์กรชุมชน

ปัจจุบัน กระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2503 เมืองคอนสารได้ยกฐานะเป็นอำเภอคอนสารจังหวัดชัยภูมิ (ที่มา : ปรับปรุงจากเอกสารแผ่นพับอำเภอคอนสาร (ม.ป.พ))

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่หมื่นอร่ามกำแพงจะมาตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง ประมาณ 200-1,000 ปีมาแล้ว ที่แห่งนี้เคยมีคนอยู่อาศัยและทำมาหากินก่อนแล้ว แต่ร้างไปจะด้วยเหตุผลอะไรไม่ทราบได้ เพราะมีซากปรักหักพังและถาวรวัตถุหลงเหลือให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น แท่นก่อด้วยอิฐสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีใบเสมารายรอบทั้ง 8 ทิศ พระพุทธรูปปรางมารวิชัยก่ออิฐถือปูน ขนาดหน้าตัก 1.80 เมตร สูง 2.73 เมตร แท่นที่ก่อด้วยอิฐและใบเสมาที่บ้านปากช่อง ตำบลห้วยยาง อุโมงค์ก่อด้วยอิฐ รูปนารสิงห์สลักด้วยหินที่วัดป่าไร่ตำบลคอนสาร (ปัจจุบันสลายไปแล้ว) และพระพุทธรูปที่ทำด้วยไม้ครึ่ง ดิน เขา งา เงิน ทอง และทองคำ ซึ่งมีอยู่ตามถ้ำต่างๆ เช่น ถ้ำพระ บ้านปากช่อง ถ้ำเจิบ บ้านน้ำอุ่นและที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง รวมทั้งภาพเขียนสีบริเวณปากถ้ำวัดถ้ำขาม และถ้ำสวงโป บ้านน้ำอุ่น ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสารจังหวัดชัยภูมิ ซึ่งสะท้อนให้เห็นพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนต้นตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มาถึงยุคประวัติศาสตร์ในสมัยทวารวดี จนกระทั่งมีการอพยพมาจากเมืองนครไทยในกรุงรัตนโกสินทร์

ปัจจุบันประชากรในกลุ่มน้ำชีแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือกลุ่มที่มีเชื้อสายมาจาก อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลกและ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นกลุ่มที่เข้ามาตั้งรกรากสร้างบ้านแปลงเมือง ซึ่งประชากรกลุ่มนี้จะเรียกตัวเองว่า “ไทคอนสาร” ส่วนประชากรอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากถิ่นอื่นเพื่อมาบุกเบิกที่ทำกินในภายหลัง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประชากรไทยอีสานจากจังหวัดต่างๆ ซึ่งจะถูกรเรียกว่า “พวกลาว” หรือ “ไทล้ง”

ตารางที่ 1.1 ประชากรในกลุ่มน้ำชีตอนต้น จำแนกเป็นตำบล

ที่	ตำบล	หมู่บ้าน	ประชากร			หมายเหตุ
			ชาย	หญิง	รวม	
1	ต.โคกมน อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์	6	1,600	1,524	3,124	*1 หมู่บ้าน
2	ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	11	3,312	3,216	6,573	*2 หมู่บ้าน
3	บ้านวังมน ต.วังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น	1	327	250	577	*1 หมู่บ้าน
4	ต.ทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	7	3,249	3,198	6,447	*1 หมู่บ้าน
5	ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	9	2,756	2,741	5,497	*1 หมู่บ้าน
รวม	4 ตำบล 3 อำเภอ 3 จังหวัด	34	11,244	10,929	22,218	6

ที่มา ; ข้อมูลทะเบียนราษฎรอำเภอคอนสาร,อำเภอน้ำหนาว,และอำเภอวังสวาป,2548

หมายเหตุ * จำนวนหมู่บ้านเป้าหมายในการศึกษาวิจัย

1.6 วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนลุ่มน้ำเขิน

ภาษาที่ใช้จะมี 2 ภาษา คือภาษาท้องถิ่นที่ชาวบ้านใช้ทั่วไป ได้แก่ ภาษาไทคอนสาร และภาษาอีสาน (ภาษาลาว) ในด้านความเชื่อของชุมชนในลุ่มน้ำเขินสามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ความเชื่อในพระพุทธศาสนา และความเชื่อทั่วไปเกี่ยวกับจิตวิญญาณ หรือเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เชื่อในโหราศาสตร์ หมอดู เชื่อในไสยศาสตร์ ภูตผี ตาปู้ เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าพ่อ เชื่อระบบอาวสุ เชื่อผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้นำทางจิตวิญญาณ เช่น พ่อจ๋า แม่จ๋า เชื่อในข้อห้าม หรือ คะลำ เป็นต้น ดังนั้นในแต่ละชุมชนจึงต้องมีผู้นำประเพณีอยู่ในชุมชนแทบทุกทุกชุมชน (ชุมชนเก่าที่เป็นไทคอนสาร)

ประเพณีพิธีกรรมในท้องถิ่น ในแถบลุ่มน้ำเขินตอนต้นมีประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มคือประเพณีบุญเดือน 4 หรือตรุษไทย ประเพณีบุญเดือนหก หรือประเพณีเลี้ยงเดือนเลี้ยงปีซึ่งเป็นประเพณีที่มีในเขตอำเภอคอนสาร และอำเภอภูพาน ส่วนประเพณีอื่นๆ เช่น บุญเดือนสาม ความเชื่อถือใน ฮีตบ้าน ครองเมือง ประเพณีงานบวช งานศพ งานสู่ขวัญต่างๆ เหมือนกับประเพณีชาวไทยอีสานทั่วไป กล่าวคือ จะมีประเพณีปฏิบัติตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เดือนอ้าย	บุญปีใหม่ บุญพระเข้ากรรม (ปริวาสกรรม)
เดือนยี่	บุญคูณลาน บุญเบิกบ้าน บุญคุ้ม
เดือนสาม	บุญข้าวจี
เดือนสี่	บุญผะเหวด
เดือนห้า	บุญสงกรานต์
เดือนหก	บุญเลี้ยงบ้านหรือเลี้ยงมเหศักดิ์ เลี้ยงปู่ตา
เดือนเจ็ด	บุญบั้งไฟ
เดือนแปด	บุญเข้าพรรษา
เดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	บุญข้าวสาก
เดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา แข่งเรือ ลอยกระทง
เดือนสิบสอง	บุญกฐิน

ในด้านวัฒนธรรม นอกจากจะมีวัฒนธรรมดังเช่นคนอีสานทั่วไปแล้ว ชุมชนในลุ่มน้ำเขินตอนต้นยังมีวัฒนธรรมการเล่นที่เป็นเอกลักษณ์มาตั้งแต่บรรพบุรุษ ได้แก่ การเล่นสะบ้า บุญเดือน

สาม บุญเดือนหก การเลี้ยงผีน้ำทำทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนหก ส่วนประเพณีอื่นๆ เช่นเดียวกับไทยอีสานทั่วไป

1.7 ลักษณะสังคมของชุมชนลุ่มน้ำเซิน

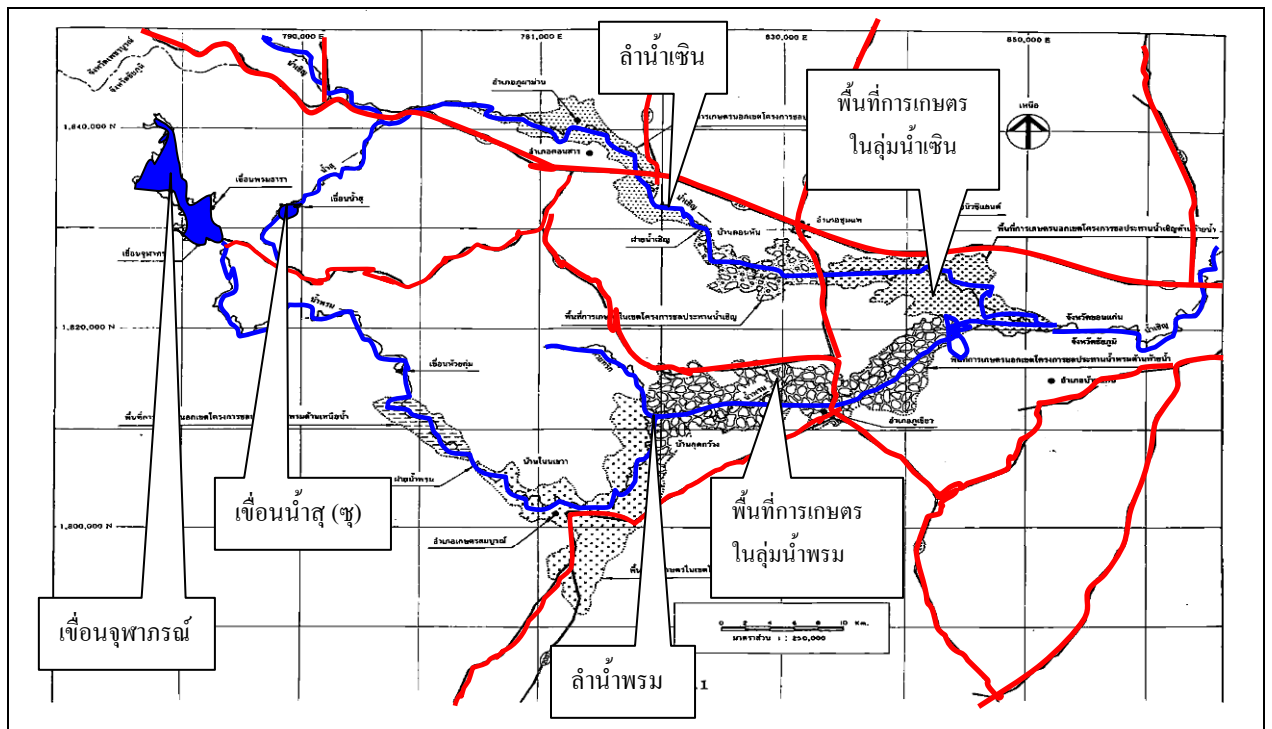
ลักษณะสังคมความเป็นอยู่โดยทั่วไปในอดีต ชาวบ้านจะอยู่กันแบบเรียบง่ายและพึ่งพาอาศัยกันและกันตามสังคมแบบเครือญาติหรือแบบพี่แบบน้อง มีอะไรก็มาแบ่งปันกัน หากมีคดีความหรือเกิดขัดแย้งกันก็จะให้ผู้เฒ่า ผู้แก่ที่ชาวบ้านในชุมชนเคารพนับถือมาคลี่คลายปัญหา ซึ่งก็ไม่มีคดีหนักหนาอะไร หากใครได้อาหารป่ามา ก็จะเรียกมาทำกินด้วยกัน ดังมีคำกล่าวว่า “แกงหม้อเดียว กินได้ทั้งปี” การทำการผลิตใช้วิธีการเอาแรงกัน ทำอะไรก็ทำตามกัน ตามสายเครือญาติ ตามระบบอาวุโส (เจ้าโคตร) หรือเรียกผู้เฒ่า ผู้แก่ ว่า “โชน” หรือ “ตุ้” ซึ่งคำบอก คำกล่าวของเจ้าโคตรจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของลูกหลานในการดำรงชีวิต และการเลือกถิ่นที่อยู่ การประกอบอาชีพ แม้แต่การเลือกคู่ครองของหนุ่มสาวด้วย

1.8 เศรษฐกิจ และการประกอบอาชีพ

ระบบเศรษฐกิจของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจะเป็นในรูปแบบของการหาอยู่หากิน หากเหลือจากการกินและใช้ในครอบครัว ก็จะนำไปขายซึ่งจะใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เป็นตัวกำหนด เช่น ที่ดินที่เป็นที่ราบเหมาะกับการเพาะปลูกข้าวค่อนข้างจะมีน้อยคิดเป็นร้อยละ 40 ของพื้นที่การเกษตร ส่วนใหญ่จะเป็นที่ลาดตามไหล่เขาซึ่งก็จะใช้ทำไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่วต่างๆ คิดเป็นร้อยละ 80 ของพื้นที่การเกษตร ส่วนการประกอบอาชีพของชาวบ้านในบริเวณลุ่มน้ำเซินตอนต้นส่วนใหญ่จะเป็นการทำการเกษตรเป็นหลักไม่ว่าจะทำนา ทำไร่ ทำสวน และหลังจากฤดูทำการเกษตรก็จะรับจ้างในภาคการเกษตร และเก็บหาของป่าตามฤดูกาล โดยแต่ละครอบครัวก็จะมีที่ทำกินไม่ว่า ที่ทำนา ที่ทำไร่ และที่สวน ให้ทำการเกษตรหมุนเวียนกันตลอดปีแต่ปัญหาคือแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่การเกษตรไม่มาก และมีวิถีการพึ่งพิงใช้ประโยชน์จากของป่าแทบทั้งสิ้น ซึ่งสะท้อนความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศลุ่มน้ำเซินได้เป็นอย่างดี ดังคำกล่าวเป็นผญาว่า “เมืองคอนสารอุดมสมบูรณ์หลาย คนขึ้นคร้านนอนอยู่กะไต่กิน” โดยสามารถจำแนกกลุ่มอาชีพเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. เกษตรกรรม (ทำไร่ ทำสวน ทำนา)	80%	ของจำนวนประชากร
2. รับจ้าง (ในและนอกภาคการเกษตร)	15%	ของจำนวนประชากร
3. อาชีพอื่นๆ (เช่น เก็บหาของป่า)	5%	ของจำนวนประชากร

แผนที่ 1.4 แสดงพื้นที่ทำการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น

ที่มา : ปรับปรุงจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2537

หากพิจารณาถึงพัฒนาการทางการผลิตของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำเซิน จะเห็นการเปลี่ยนแปลงหลักๆ อยู่ 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2510 การดำรงชีพของชาวบ้านจะมุ่งเน้นการหาอยู่หากิน และการเอื้ออยู่เอื้อกิน เป็นด้านหลัก ปัจจัยภายนอก ทั้งกฎหมาย นโยบายรัฐ เทคโนโลยีทางการผลิตยังเข้าไม่ถึงชุมชน ช่วงปี พ.ศ. 2510 – 2525 รูปแบบและวิธีการผลิตของชาวบ้านเริ่มมีการปรับเปลี่ยนขึ้น โดยมีปัจจัยมาจากนโยบายการส่งเสริมระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกของรัฐ ในช่วงดังกล่าวรัฐมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในหลายด้าน เช่น การพัฒนาถนนสายหล่มสัก – ชุมแพ การก่อสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ เป็นต้น และในช่วงปี พ.ศ. 2526 – ปัจจุบัน กล่าวได้ว่าวิธีการผลิตของชาวบ้านได้พัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน กระบวนการผลิตทั้งหมดต้องพึ่งปัจจัยจากภายนอกเป็นหลัก นับตั้งแต่ก่อนเริ่มการผลิต ระหว่างการผลิต และหลังการผลิต มีเพียงปัจจัยบางตัวที่ยังคงเป็นของเกษตรกร เช่น ที่ดิน แรงงาน เป็นต้น ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวมีแนวโน้มต่อการเปลี่ยนสภาพการถือครองที่ดินของเกษตรกรในอนาคต

1.9 ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

พื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นถือได้ว่าเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรธรรมชาติแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อีกทั้งมีความสำคัญต่อระบบนิเวศน์ เนื่องจากเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของแม่น้ำสายหลักในพื้นที่ภาคอีสาน จากรายงานผลการศึกษากรอบแผนงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนลุ่มน้ำเซิน (จังหวัด

เพชรบูรณ์ ชัยภูมิ ขอนแก่น) พบว่า มีการจำแนกพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักในเขตลุ่มน้ำเซินตอนต้น ดังนี้

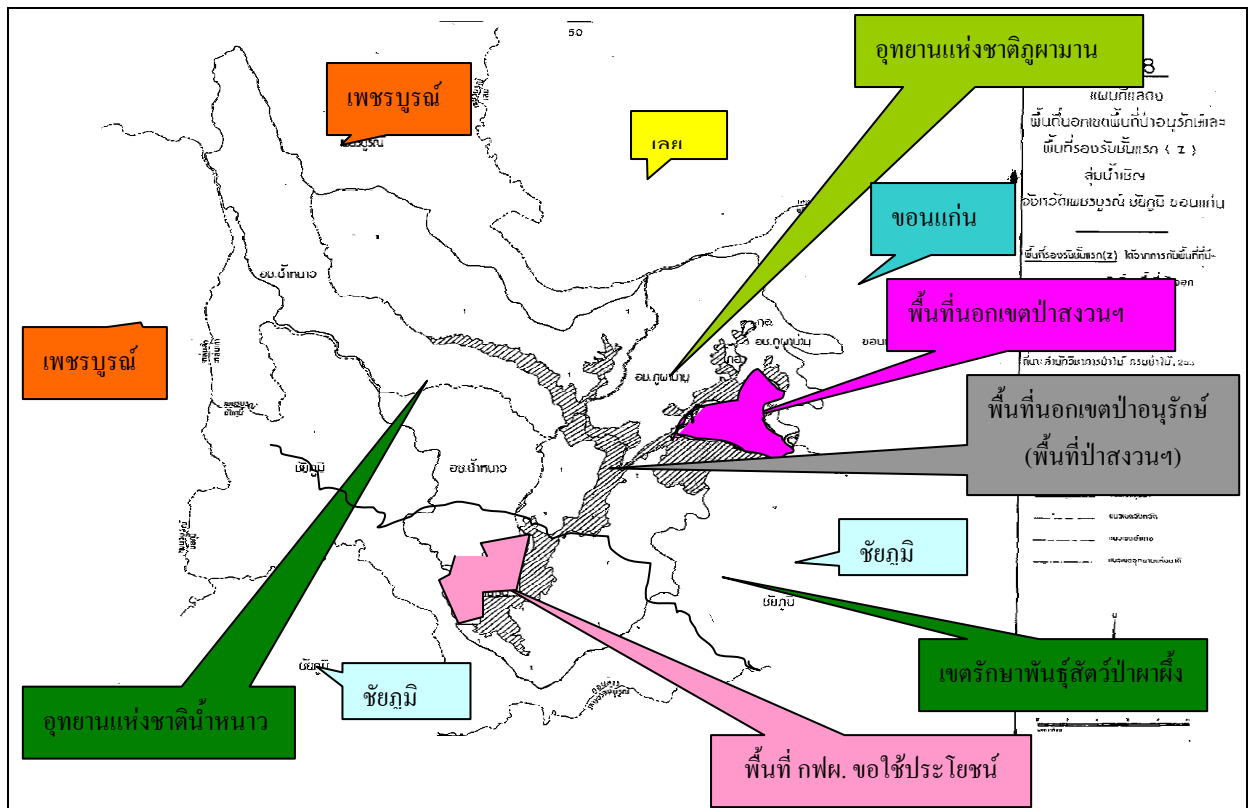
ตารางที่ 1.2 : แสดงการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ที่ดิน ป่าไม้ ในลุ่มน้ำเซินตอนต้น

ประเภทการใช้ที่ดิน	อำเภอน้ำหนาว		อำเภอภูผาม่าน		อำเภอคอนสาร		รวม	
	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ
ป่าสมบูรณ์	113,866	25.06	54,207	11.99	154,069	31.80	322,142	68.79
ป่าเสื่อมโทรม	38,032	8.37	3,544	0.79	16,341	3.37	57,917	12.52
พื้นที่เกษตรและอื่นๆ	30,006	6.63	34,760	7.65	20,056	4.42	84,822	18.69
รวม	181,904	39.13	92,511	19.89	190,466	40.97	464,881	100.00

ที่มา : ปรับปรุงจากรายงานผลการศึกษารอบแผนงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนลุ่มน้ำเซิน (จังหวัดเพชรบูรณ์ ชัยภูมิ ขอนแก่น) , 2540

จากตารางการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ที่ดิน ป่าไม้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นจะเห็นได้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ป่าไม้ จำแนกเป็นป่าสมบูรณ์ คิดเป็นร้อยละ 68.79 และป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรม คิดเป็นร้อยละ 12.52 ในส่วนพื้นที่การเกษตรและอื่นๆ นั้นค่อนข้างจะมีน้อยคิดเป็นร้อยละ 18.69 เท่านั้น และพื้นที่ป่าสมบูรณ์และป่าสงวนเสื่อมโทรมจะเป็นพื้นที่ในอำนาจการจัดการของรัฐ เช่น ประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ประเภทต่างๆ และให้ ออป.ปลูกสร้างสวนป่าหรือให้บริษัทเอกชนเข้าใช้ประโยชน์ ทั้งการสัมปทานระเบิดและย่อยหิน การทำแปลงสาธิตการปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น

แผนที่ 1.5 แสดงเขตที่ดินประเภทต่างๆ ในลุ่มน้ำเซินตอนต้น

ที่มา : ปรับปรุงจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,2537

1.10 บทสรุป

โดยสรุปแล้วพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำเซิน ถือได้ว่าเป็นเขตนิเวศที่มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ยังคงสภาพของความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายทางธรรมชาติ ประกอบกับสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีความหลากหลายของพื้นที่ โดยบริเวณต้นน้ำเป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนสลับกับที่ราบในหุบเขา พื้นที่โคก ดอน และที่ราบลุ่ม ซึ่งเหมาะกับการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยและทำมาหากินของมนุษย์ ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาแล้วนั้น บริเวณพื้นที่ต้นน้ำเซินมีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาอย่างยาวนานก่อนยุคประวัติศาสตร์

ด้วยความสำคัญของพื้นที่บริเวณต้นน้ำเซินดังกล่าวข้างต้น ทำให้หลายหน่วยงาน ทั้งภาครัฐและเอกชนเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวให้เกิดประสิทธิภาพต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินการที่ผ่านมายังขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งในการร่วมคิด การตัดสินใจ และการศึกษาที่ชัดเจนในการกำหนดแผนการบริหารจัดการทรัพยากรของรัฐ

ที่สอดคล้องต่อวิถีชีวิตและความต้องการของพื้นที่และชุมชน จึงทำให้เกิดผลกระทบ และปัญหาข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับราษฎรในพื้นที่กระทั่งปัจจุบัน

บทที่ 2

สภาพปัญหาและสาเหตุที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำเซิน

2.1 ภาพรวมปัญหาลุ่มน้ำเซิน

ลุ่มน้ำเซินเป็นลุ่มน้ำขนาดกลางเป็นลำน้ำสาขาของลำน้ำโขงและลำน้ำชีตามลำดับ มีพื้นที่รับน้ำอยู่ระหว่าง 500 – 10,000 ตารางกิโลเมตร โดยลุ่มน้ำเซินมีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 2,911 ตารางกิโลเมตร มีน้ำไหลตลอดฤดูฝนนาน 7 – 12 เดือน (ประกอบ วิโรจน์บุญ และฤกษ์ชัย ศรีวรรมาศ, 2543) โดยมีแหล่งต้นน้ำที่เกิดจากเทือกเขาเขาเพชรบูรณ์ บริเวณอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว โดยมีลำน้ำสาขาหลายสาย แต่ที่เป็นต้นน้ำเซินหรือขุนน้ำเซินตามที่ชาวบ้านท้องถิ่นที่อาศัยมานานกว่า 100 ปี ระบุไว้ คือตรงสันเขาแป้นน้ำบนยอดภูชี้ซ้อน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่ทอดยาวจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก

ลำน้ำเซินเป็นลำน้ำสำคัญที่ไหลหล่อเลี้ยงชุมชน 2 ฝั่งน้ำตลอดความยาวของลำน้ำ ได้ใช้อุปโภคบริโภคและการเกษตรกรรมเรื่อยมานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยไหลผ่าน อำเภอภูเรือ จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น อำเภอกอนสาร อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ และลำน้ำพรมไหลมาบรรจบที่ อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ ต่อจากนั้นไหลผ่าน อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น และลงลำน้ำพอง และอ่างเก็บน้ำอุบลรัตน์ที่ อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น รวมความยาวตลอดลำน้ำประมาณ 270 กิโลเมตร มีพื้นที่รับน้ำทั้งสิ้น 1,819,435 ไร่ จำแนกเป็นพื้นที่ป่าไม้ 508,243 ไร่ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 3,216 ไร่ ที่เหลือเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ที่อยู่อาศัย และใช้ประโยชน์อื่นๆ (สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2546)

พื้นที่ลุ่มน้ำเซินตั้งแต่บริเวณต้นน้ำจนถึงปลายน้ำจะมีกิจกรรมการใช้ประโยชน์ของชุมชนในรูปแบบต่างๆ มากมาย ทั้งในด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม อุปโภค บริโภค ทำให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมในการใช้ประโยชน์จากน้ำ และปัญหามลพิษทางน้ำ ซึ่งสามารถจำแนกลักษณะการใช้ประโยชน์ในลุ่มน้ำเซินตามเขตนิเวศของพื้นที่ได้ดังนี้

2.1.1. พื้นที่ต้นน้ำ

เขตพื้นที่ตำบลทุ่งลุยลาย ตำบลห้วยยาง อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ ตำบลโคกมน อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ และตำบลวังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 80 จะเป็นพื้นที่ภูเขาสูงสลับซับซ้อน ทั้งภูสันแปรที่เป็นเขาหินทรายและภูเขาหินปูน และเป็นที่ลาดเชิงเขาลักษณะการทำประโยชน์ส่วนใหญ่จะทำไร่ ข้าวโพด เป็นหลัก ส่วนที่ราบที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตรจะมีน้อย ซึ่งจะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมีการปรับพื้นที่เพื่อทำเกษตร จำพวกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด พริก มะเขือ ถั่ว

เหลือง และไม้เศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ยางพารา ลำไย มะขามหวาน เป็นต้น ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจต่อผลกระทบของการใช้สารเคมีและมีการส่งเสริมกันอย่างเข้มข้นจึงมีการใช้สารเคมีในระดับที่เข้มข้นเพื่อกำจัดวัชพืช และบำรุงพืชไร่ดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาสารเคมีตกค้างและไหลลงสู่ลำห้วยซึ่งเป็นสาขาของลำน้ำเซิน เช่น ลำห้วยสุ ห้วยตาดฟ้า ห้วยตาดหมอก ห้วยยาง ห้วยสังชะยวน เป็นต้น โดยสภาพแล้วพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นพื้นที่พิพาทที่ดินระหว่างรัฐและชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ประเภทต่างๆ การปลูกสร้างสวนป่าตามเงื่อนไขการสัมปทานตัดไม้ของบริษัทเอกชนและองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ทับซ้อนที่ดินทำกินของชาวบ้าน และในเขตภูเขาหินปูนก็มีการประกาศเป็นเขตแหล่งแร่หินปูนเพื่ออุตสาหกรรมก่อสร้างและมีการให้สัมปทานกับเอกชนในการระเบิดและย่อยหินตามมาในที่สุด

2.1.2. พื้นที่กลางน้ำ

บริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอกอนสาร บางส่วนของอำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ และอำเภอยางชุมแพ จังหวัดขอนแก่น มีปัญหาเกี่ยวกับปริมาณน้ำไม่เพียงพอในภาคการเกษตรของเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากในบริเวณดังกล่าวมีโรงงานน้ำตาล 2 แห่ง คือ โรงงานน้ำตาลมิตรผลที่อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ และอำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งโรงงานดังกล่าวใช้น้ำจากลำน้ำเซินในกระบวนการผลิตในปริมาณมหาศาล โดยการดึงน้ำไว้ในพื้นที่ที่โรงงานสร้างเป็นที่กักเก็บน้ำ นอกจากนี้การก่อสร้างยังปิดกั้นเส้นทางไหลของลำน้ำ ทำให้เกิดปัญหาน้ำไม่เพียงพอในพื้นที่ท้ายน้ำ และน้ำท่วมในฤดูฝน ดังเช่นบริเวณบ้านห้วยเดื่อ ตำบลไชยสอ อำเภอยางชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ที่โรงงานน้ำตาลภูเขียวก่อสร้างที่พังกักน้ำปิดกั้นบริเวณบางส่วนของลำน้ำเซิน เป็นต้น นอกจากนี้ในพื้นที่บริเวณดังกล่าวโดยส่วนใหญ่เกษตรกรได้หันมาปลูกอ้อยเป็นอาชีพหลัก และมีแนวโน้มจะเพิ่มพื้นที่ปลูกอ้อยมากขึ้นในอนาคต เนื่องจากมีการส่งเสริมจากโรงงานน้ำตาลอย่างหนัก ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการขยายพื้นที่เพาะปลูกทั้งที่เป็นที่ดินป่าไม้ ที่หัวไร่ปลายนา ที่ทำนาเดิม รวมทั้งมีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้เกิดปัญหาการปนเปื้อนในที่ดินและแหล่งน้ำดังกล่าวมาแล้ว

2.1.3. พื้นที่ปลายน้ำ

เขตอำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น รัฐบาลได้นำร่องการพัฒนาระบบชลประทานแบบท่อภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งกำหนดพื้นที่ดำเนินโครงการนำร่องจำนวน 50,000 ไร่ ในภาคอีสาน ใช้เวลาดำเนินการ 3 ปี (พ.ศ. 2540-2542) ในพื้นที่ตำบลบ้านฝือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่นำร่องจำนวน 3 โครงการ โดยการก่อสร้างมุ่งเน้นเพื่อพัฒนาระบบโครงข่ายส่งน้ำให้กับเกษตรกรในพื้นที่สูง และเพื่อสามารถทำเกษตรกรรมใน

ฤดูแล้งได้ โดยโครงการนำร่องใน 3 พื้นที่ ใช้เงินงบประมาณทั้งสิ้น 134,782,843 บาท โดยมีพื้นที่รับประโยชน์เพียง 6,155 ไร่ และมีสมาชิกผู้ได้ประโยชน์เพียง 513 คน อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวประสบความล้มเหลว เนื่องจาก ระบบชลประทานดังกล่าวไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรและไม่มีการศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ ประกอบกับชลประทานแบบท่อไม่สามารถใช้ได้จริงเพราะเกิดปัญหาท่อแตก ท่อรั่ว และความไม่เข้าใจของชาวบ้านในการจัดเก็บค่าน้ำผ่านมิเตอร์ อีกทั้งเป็นโครงการที่ใช้งบประมาณสูงแต่ประโยชน์ที่ได้ไม่คุ้มทุน

จากสภาพปัญหาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นว่ามีสาเหตุมาจากนโยบายส่งเสริมการเกษตรเพื่อการส่งออกในพื้นที่ลุ่มน้ำเงิน ทั้งอ้อย ยางพารา ถั่วเหลือง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาสู่การเกษตรเชิงพาณิชย์ ซึ่งมีความต้องการใช้น้ำในปริมาณสูง ทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำ และปริมาณน้ำไม่เพียงพอ รวมทั้งปัญหามลพิษจากสารเคมีทางการเกษตร ทั้งในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ขณะเดียวกัน รัฐได้มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำ โดยการนำร่องชลประทานระบบท่อในพื้นที่ปลายน้ำ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งทิศทางการกล่าวตั้งอยู่บนสมมติฐานการตอบสนองความต้องการ และเป้าหมายทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก โดยไม่ได้พิจารณาผลกระทบ และความคุ้มค่าในด้านอื่นๆ ทั้งการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของชุมชน สภาพแวดล้อม และความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เป็นต้น

2.2 พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ลุ่มน้ำเงินตอนต้น

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ และชุมชนในลุ่มน้ำเงินในอดีตจากการสำรวจพุดคุย และสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน ทำให้เราเห็นว่าลุ่มน้ำเงินเป็นลำน้ำอีกสายน้ำหนึ่งที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนโดยรอบเป็นอย่างมาก ในอดีตใช้ทั้งดื่ม กิน อาบ และใช้ในการเกษตร แล้วลุ่มน้ำเงินยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ปลาน้ำจืด ซึ่งชาวบ้านได้ใช้เป็นแหล่งอาหารลดรายจ่ายสร้างรายได้ให้กับครอบครัวเรื่อยมา ในปัจจุบันลุ่มน้ำเงินเกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ และชุมชนโดยมีสาเหตุหลักเกิดจากพื้นที่ลุ่มน้ำเงินตอนต้นมีภูมิประเทศเป็นเทือกเขาหินปูนจึงมีการสำรวจ และประกาศเป็นเขตแหล่งแร่โดยกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ (กรมทรัพยากรธรณีเดิม) และเปิดให้มีการขอประทานบัตรระเบิดและย่อยหินในพื้นที่ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2512 ได้มีการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ในบริเวณต้นน้ำลำห้วยสุ (ห้วยน้ำชัน) เขตตำบลทุ่งลุยลาย อำเภอคอนสาร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า ยังผลให้อัตราการไหลของน้ำและปริมาณน้ำมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ซึ่งจากคำบอกเล่าผู้ที่อยู่อาศัยใกล้ลำน้ำเงินให้ข้อมูลว่า **“ตั้งแต่มีเขื่อน ทำให้กระแสน้ำไหลแรงขึ้น”** ซึ่งเห็นว่าเป็นผลดี หากแต่ยังไม่มีการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและทางสังคมของพื้นที่ลุ่มน้ำเงินอย่างเป็นระบบ และในช่วงเวลาเดียวกันมีการประกาศพื้นที่เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายป่าไม้ รวมถึงการเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของหน่วยงานรัฐ และ

บริษัทเอกชนในพื้นที่ ปัจจัยดังกล่าวข้างต้นล้วนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและระบบนิเวศน์ในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น โดยสภาพความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวล้วนมีมูลเหตุสำคัญมาจากกฎหมายและแนวนโยบายในการจัดการทรัพยากรของรัฐ ที่มุ่งเน้นเป้าหมายการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก และผูกขาดรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมุ่งนำพาประเทศเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมยิ่งทำให้รากฐานทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนถูกลดทอนลงเป็นอย่างมาก ดังเช่น กรณีการปลูกสวนหลังบ้านประเภทสวนหมากสวนพลูของไทคอนสาร หรือภูมิปัญญาในการสร้างระทัดเพื่อนำกระแสน้ำขึ้นมาใช้ประโยชน์ในเชิงเกษตรกรรม ก็ล้วนเลือนหายไปตามกาลเวลาอย่างน่าเสียดาย ทั้งนี้ พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและชุมชนในลุ่มน้ำเขื่อนนั้น สามารถจำแนกเป็นช่วงยุคหลักๆ ได้ดังต่อไปนี้

2.2.1. ยุคบ้านป่า (ป่าช้า - ดงเสือ) ก่อนปี พ.ศ. 2500

พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นแต่ก่อนเป็นป่าทึบ ประกอบด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด มีลำห้วยน้ำพุและน้ำซับหลายแห่งไหลมาหล่อเลี้ยง พื้นที่บริเวณนี้จึงทำให้ป่าเขียวชอุ่มอยู่ตลอดทั้งปี มีสัตว์ป่านานาชนิด เช่น ช้าง แรด เสือ กวาง เก้ง และนกชนิดต่างๆ อาศัยอยู่อย่างชุกชุม จากหลักฐานทางโบราณคดี และโบราณวัตถุ เช่น ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ภูถ้ำขาม ถ้ำเจิบ และแหล่งโบราณสถานอื่นๆ สันนิษฐานว่าที่แห่งนี้เคยมีผู้คนอาศัย ทำมาหากินมาก่อนแล้ว แต่ร้างไปด้วยเหตุใดไม่สามารถทราบได้ ก่อนที่หมิ่นอร่ามกำแพงและบริวารจะมาตั้งบ้านเมืองเมื่อประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา โดยวิถีการผลิตของชุมชนจะเป็นไปเพื่อการดำรงชีพเป็นหลัก ได้แก่ “การหาอยู่หากิน” และ “การเฝ้าอยู่ เฝ้ากิน” ชาวบ้านยังใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต เช่น จอบ เสียม วัว ควาย มีการใช้ระทัดวิดน้ำเพื่อผันน้ำเข้าแปลงเกษตร และระบบเหมืองฝาย คลองน้ำขนาดเล็ก (คลองไส้ไก่) เป็นต้น โดยพืชที่ปลูก ได้แก่ ฝ้าย ข้าวไร่ ยาสูบ ข้าวโพดพื้นบ้าน เป็นต้น รูปแบบการผลิตในพื้นที่สูงจะมีการปลูกพืชแบบหมุนเวียน ขนาดพื้นที่เพาะปลูกไม่มากนัก อีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ เพื่อใช้ในการดำรงชีพ และนำไปแลกเปลี่ยนสิ่งของที่จำเป็นกับเพื่อนบ้าน

2.2.2. ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน ปีพ.ศ. 2500 -2515

ภายหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509) ถึงช่วงต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519) รัฐบาลได้มีนโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเป็นปัจจัยในการผลิตเพื่อการส่งออก และส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อสนองตลาด เช่น ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด และอ้อย ส่งผลให้ชาวบ้านหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น ก่อให้เกิดการบุกเบิกขยายพื้นที่ป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น ทั้งนี้เกษตรกรจะ

ขยายพื้นที่ในบริเวณที่เอกชนเข้าสัมปทานตัดไม้ ตามที่ราบหุบเขาในเขตป่าภูซำผักหนามตั้งแต่เขตตำบลทุ่งลุยลาย จนถึงตำบลทุ่งพระในปัจจุบัน เมื่อมีการบุกเบิกทำกินในระยะแรกแล้ว จะมีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามา กระทั่งเกิดเป็นชุมชนขึ้นในที่สุด ดังเช่น กรณีบ้านทุ่งลุยลาย นายพรม บุญบำรุง ชาวบ้านคนแรกที่เข้าทำกินในพื้นที่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 เป็นต้นมา ต่อมามีการชวนเครือญาติจากบ้านคอนสารขึ้นไปทำมาหากินด้วย และขยายครอบครัวมากขึ้น กระทั่งตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2510 เป็นต้น ขณะเดียวกัน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในเขตพื้นที่ต้นน้ำเขิน รัฐได้ดำเนินการสร้างถนนสายชุมแพ – หล่มสัก การก่อสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนมากขึ้นเป็นลำดับ และกิจกรรมทางการผลิตของชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยนแปลงมาสู่การทำเกษตรเพื่อการพาณิชย์มากขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง รัฐได้เริ่มประกาศพื้นที่ป่าในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติดงลาน ในปี พ.ศ. 2508 เนื้อที่ 340,500 ไร่ ป่าสงวนแห่งชาติน้ำหนาว ประกาศปี พ.ศ. 2508 และป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนาม ประกาศปี พ.ศ. 2516 ในเขตอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ เนื้อที่ 290,000 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ต่อมารัฐได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้าสัมปทานตัดไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้พื้นที่ป่าลดจำนวนลงอย่างมาก ต่อมาชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ทำกินต่อเนื่องจากการสัมปทานในเขตพื้นที่หุบเขา และที่ลาดเชิงเขาใกล้ลำห้วย ทำให้การจำแนกพื้นที่การใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินป่าไม้ไม่ชัดเจน

2.2.3 ยุคการสร้างการพัฒนาให้ชีวิตช่วงรัชกาลวาลย์ พ.ศ. 2516-2530

ปี พ.ศ. 2516 รัฐโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้เริ่มดำเนินการเปิดใช้เขื่อนจุฬาภรณ์อย่างเป็นทางการ โดยเขื่อนดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ กั้นลำน้ำพรมบริเวณเทือกเขาขุนผา หรือที่เรียกว่าภูผาห้วยก เขตอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ สามารถกักเก็บน้ำได้ 188 ล้านลูกบาศก์เมตร และทำการผลิตกระแสไฟฟ้าได้ปีละ 40,000 กิโลวัตต์ โดยน้ำส่วนใหญ่จะปล่อยลงลำห้วยสุ และไหลลงน้ำเขิน และต่อมาได้มีการก่อสร้างเขื่อนห้วยกุ่ม เสร็จขึ้นอีกแห่งหนึ่งทางตอนใต้ห่างออกไปประมาณ 40 กิโลเมตร เพื่อเก็บน้ำสำรองเพื่อเสริมการผลิตกระแสไฟฟ้าของเขื่อนจุฬาภรณ์ และเพื่อการชลประทาน สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2523

ผลกระทบที่สำคัญต่อชาวบ้านโดยเฉพาะชุมชนลุ่มน้ำพรม ภายหลังจากที่เขื่อนต่างๆ ที่อยู่ต้นน้ำได้ก่อสร้างเสร็จลง สภาพน้ำในลำน้ำพรมได้กลายเป็นอย่างน้ำนิ่งชาวบ้านเรียกว่า “น้ำตาย” ปริมาณน้ำในลำน้ำพรมเริ่มแห้ง ความแห้งแล้งเริ่มปรากฏให้เห็น โดยเฉพาะช่วงที่มีการตกกล้า บักดำ การ “ตามน้ำ” ของชาวบ้านท้ายลำน้ำพรมจะเริ่มขึ้นทุกปี เพื่อขอให้เขื่อนต่าง ๆ ปล่อยน้ำให้ชาวบ้านได้ใช้กัน ส่วนกรณีลุ่มน้ำเขิน ถึงแม้จะไม่ได้รับผลกระทบเทาลุ่มน้ำพรมก็ตาม แต่การไหลของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติเหมือนเดิม เนื่องจากต้องถูกจัดการไว้เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าเป็นด้านหลัก ทำให้วิถีการผลิตของชาวบ้านจากการผลิตเพื่อการดำรงชีพ พึ่งพาน้ำจากธรรมชาติ เปลี่ยนเป็นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น และต้องรอการจ่ายน้ำจากเขื่อนในช่วงฤดูการผลิต ซึ่งกระบวนการผลิต

ดังกล่าวทำให้เกษตรกรมีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกทั้งเมล็ดพันธุ์ พันธุ์สัตว์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และเงินทุนในการผลิตจากนายทุน ประกอบกับราคาปัจจัยการผลิตมีต้นทุนเพิ่มสูงขึ้น ทำให้เกิดภาระหนี้สินตามมา โดยในช่วงดังกล่าวพืชที่ได้รับการส่งเสริมมากที่สุด ได้แก่ ปอ อ้อย ข้าวโพด ถั่วเหลือง โดยพืชหลักทั้ง 4 ชนิด จะมีตลาดและโรงงานในพื้นที่รองรับผลผลิตอย่างครบวงจร กล่าวเฉพาะกรณีการปลูกอ้อย จะมีโรงงานน้ำตาลภูเขียว ซึ่งถือเป็นโรงงานน้ำตาลที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น ตั้งอยู่ที่ตำบลโนนสะอาด อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ห่างจากอำเภอกอนสาร ประมาณ 25 กิโลเมตร ส่วนข้าวโพด และถั่วเหลือง จะมีตลาดรองรับ ที่บ้านโนนหัน อำเภอชุมแพ และผานกเค้า อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย

ในอีกด้านหนึ่ง การประกาศพื้นที่ป่าในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติดงลาน ป่าสงวนเขตน่านาว และป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนาม ในเขตอำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ในช่วงปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา รัฐได้อนุญาตให้เอกชนเข้าสัมปทานตัดไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้พื้นที่ป่าลดจำนวนลงอย่างมาก ต่อมาชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ทำกินต่อเนื่องจากการสัมปทานในเขตหุบเขา และที่ลาดเชิงเขา ทำให้การจำแนกพื้นที่การใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินป่าไม้ไม่ชัดเจน และต่อมาก็ได้มีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ทับซ้อนลงไปอีก และที่สำคัญ รัฐได้ใช้มาตรการการอพยพโยกย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่ในเวลาต่อมา นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 – 2529 โดยอพยพชาวบ้านในเขตบ้านพรหมซึ้ง หนองไร่ไก่ ชำเตย ห้วยโป่ง บ้านน้อยหลักไฟ ออกจากพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยเดิม พร้อมกันนั้น พื้นที่บางส่วนที่มีราษฎรถือครองทำประโยชน์อยู่ก่อนแล้วได้ดำเนินการขับไล่ และอนุญาตให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เข้าดำเนินการปลูกสร้างสวนป่า ดังเช่น กรณีสวนป่าคอนสาร ตำบลทุ่งพระ สวนป่าโคกยาว ตำบลทุ่งลุยลาย เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงดังกล่าว เป็นไปเพื่อตอบสนองทิศทางและนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งส่งเสริมการผลิตเพื่อการส่งออกและลดอัตราการนำเข้า ภาครัฐจึงมุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการอุปโภค บริโภค การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์เป็นด้านหลัก ขณะเดียวกันก็ดำเนินมาตรการขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย เพื่อจำแนกพื้นที่ใหม่ โดยกำหนดเป็นเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ และพื้นที่ป่าเพื่อการเศรษฐกิจ ตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปีพ.ศ. 2528 ที่มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ ร้อยละ 15 และป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 25 ตามรายละเอียดที่กล่าวแล้วข้างต้น

2.2.4 ยุคของการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน

นับตั้งแต่รัฐบาลสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ประกาศนโยบายเปลี่ยนนามรบเป็น สนามการค้า กระแสการส่งเสริมเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้รับการส่งเสริมอย่างกว้างขวาง การลงทุนใน ภาคการเกษตรขนาดใหญ่ในรูปแบบเกษตรแบบพันธสัญญา (Contact Farming) ได้รับการ สนับสนุน ทั้งในด้านมาตรการทางภาษี การตลาด และการกำหนดพื้นที่เพาะปลูก ดังจะเห็นได้จาก ความพยายามในการผลักดันร่างพระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติ ในช่วงปี พ.ศ. 2534 ของ กลุ่มอุตสาหกรรมกรรมการเกษตรยักษ์ใหญ่ กล่าวเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำเขิน พืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริม หลักยังคงเป็นอ้อย ข้าวโพด ถั่วเหลือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีการส่งเสริมการปลูกอ้อย โรงงานได้ ดำเนินการประกันราคาอ้อยให้แก่เกษตรกร และกระบวนการผลิต การลงทุน โรงงานเป็นผู้สนับสนุน เกือบทุกขั้นตอน โดยผ่านเจ้าของโคกดำของโรงงานในแต่ละเขตพื้นที่ส่งเสริม ทำให้เกษตรกรหันมา ปลูกอ้อยกันอย่างขนานใหญ่ โดยเปลี่ยนพื้นที่นาข้าว และสวนมาเป็นอ้อยแทน ยิ่งปัจจุบันโรงงาน น้ำตาลมิตรผลได้ขยายโรงงานแห่งที่สองที่อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ในเขตลุ่มน้ำเขิน ตอนล่าง

ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ผู้คนอพยพจากภาคอุตสาหกรรมกลับคืนสู่ภูมิลำเนา มี จำนวนมากขึ้น โดยกลับมาสู่ภาคการเกษตรกรรมและแรงงานภาคการเกษตร ทำให้เกิดปัญหา ประชาชนไร้ที่ดินทำกิน และที่ดินทำกินไม่เพียงพอประกอบกับภาครัฐมีนโยบายส่งเสริมการอนุรักษ์ และเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ของชาติ ทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ปัญหาข้อพิพาทและความขัดแย้งเรื่องที่ดินที่เกิดขึ้นในอดีตก็ยังไม่มีการดำเนินการด ลีคลายให้ได้อย่างยุติแต่อย่างใด ซึ่งสภาพของพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนส่วนใหญ่ร้อยละ 70 ยังทับซ้อนกับพื้นที่ของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่าไม้ ที่สาธารณะประโยชน์ เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วง ดังกล่าวรัฐบาลได้กำหนดพื้นที่ป่าสวนแห่งชาติที่มีสภาพป่าสมบูรณ์เป็นเขตป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย ป่าไม้ เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เป็นต้น ทำให้ยิ่งเพิ่มระดับความ รุนแรงของปัญหามากขึ้น ส่วนพื้นที่นอกเขตป่าที่เป็นที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ ภาครัฐและเอกชนยังคง ส่งเสริมพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยางพาราที่ได้รับการสนับสนุนอย่างมากในปัจจุบัน ทำให้เกิดขบวนการกว้านซื้อที่ดินของราษฎรตามมา โดยมีกลุ่มนายทุนจากภายนอกทั้งภาคใต้ ภาค ตะวันออก และภาคกลาง เพื่อนำพื้นที่ดินมาปลูกยางพาราดังที่กล่าวแล้ว

พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ลุ่มน้ำเขินในมิติต่างๆ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ ปัจจัยทางด้านนโยบายโดยรวมของประเทศอย่างแยกไม่ออก ซึ่งก่อผลกระทบต่อชาวบ้านในพื้นที่ทั้ง ในด้านบวกและลบอย่างมีนัยสำคัญ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงในแต่ ละช่วงยุค สามารถเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของผลกระทบเชิงนโยบายกับสภาพการณ์ในระดับพื้นที่ ได้ดังตารางข้างล่าง

ตารางที่ 2.1 แสดงรูปแบบ และวิธีการผลิตของชุมชนต้นน้ำเซินตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน

ระยะเวลา	รายละเอียดการเปลี่ยนแปลง	นโยบายที่เกี่ยวข้อง	ข้อสังเกต
ก่อนปี พ.ศ. 2500	วิธีการผลิตของชุมชนจะเป็นไปเพื่อการดำรงชีพเป็นสำคัญ โดยมีลักษณะแบบ “หาอยู่หากิน” และ “การเห็ดอยู่ เห็ดกิน” ชาวบ้านยังใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต เช่น จอบ เสียม วัว ควาย เป็นต้น โดยมีพืชที่ปลูก ได้แก่ ฝ้าย พริกพื้นบ้าน ข้าวไร่ ยาสูบ ข้าวโพดพื้นบ้าน แตงกวา แตงโม เป็นต้น ในบริเวณพื้นที่หุบเขาริมลำห้วย โดยพึ่งพาระบบนิเวศ ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร เช่น ใช้ระดวิดน้ำเพื่อผันน้ำเข้าแปลงเกษตรและระบบเหมืองฝาย คลองน้ำขนาดเล็ก	- รัฐมีนโยบายเพิ่มจำนวนประชากรเพื่อช่วยกันสร้างชาติ หากครอบครัวใดมีความสามารถ มีลูกเพิ่มขึ้น รัฐจะมีรางวัลให้กับครอบครัวนั้น - ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายห้ามเคี้ยวหมาก เนื่องจากไม่มีความศิวิไลซ์ ตามแบบอย่างอารยประเทศ พื้นที่อำเภอคอนสารจึงมีการตัดและทำลายต้นหมาก ต้นพลูกัน อย่างขนานใหญ่	- วิถีชีวิตของชุมชนพึ่งพิงพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ - ใช้ระบบความเชื่อในการกำกับดูแลสังคมชุมชนและทรัพยากร - การผลิตเพื่อพออยู่พอกิน
ปี พ.ศ. 2500-2515	- เกษตรกรเริ่มมีการผลิตพืชเชิงเดี่ยว เพื่อการส่งออกเป็นหลัก โดยในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นพื้นที่ส่งเสริมการปลูกปอ ข้าวโพดแดง อ้อย เป็นหลัก โดยจะมีการบุกเบิกพื้นที่บริเวณที่ลาดตามเชิงเขาที่ไม่ค่อยลาดชันนัก ขณะเดียวกันวิธีการผลิตแบบหาอยู่หากินยังคงฝังแน่นอยู่กับชุมชนเช่นเดิม - รัฐได้อนุญาตให้เอกชนเข้าสัมปทานตัดไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้เกิดปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่า และความขัดแย้งกับประชาชน - เริ่มนำเครื่องจักรเข้ามาแทนแรงงานคน และสัตว์ อาทิ รถไถ เครื่องสูบน้ำ เป็นต้น การผลิตเพื่อการส่งออกได้รับการขยายผลมากขึ้นทั้งในระดับนโยบายและการส่งเสริมระดับพื้นที่ เช่น การก่อสร้างโรงงานน้ำตาลภูเขียว มีส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ เพื่อป้อนโรงงานเพิ่มขึ้น และรัฐมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานมากขึ้น	- รัฐบาลมีแผนการพัฒนาประเทศ เพื่อลดการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ ทำให้มีการเร่งรัดพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติดังฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) - ประกาศใช้ พรบ.อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 - ประกาศใช้ พรบ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และประกาศป่าสงวนแห่งชาติน้ำหนาว พ.ศ. 2508 ป่าสงวนแห่งชาติดงลาน พ.ศ. 2508 - การพัฒนาระบบชลประทานต่างๆ เพื่อสนองการปลูกพืชเชิงเดี่ยว	- ชาวบ้านมีการบุกเบิก ขยายพื้นที่ป่าไม้ เพื่อใช้ในการเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น - อพยพคนออกจากพื้นที่ป่าและพื้นที่สร้างเขื่อน - พืชเศรษฐกิจที่มีการส่งเสริมในช่วงแรก คือ ปอ อ้อย และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ - ระดับน้ำในลำน้ำเซิน ผันผวนเปลี่ยนแปลง ขึ้น

	เช่น ถนน เขื่อน การส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง โดยผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น	เพื่อการค้า โดยเริ่มก่อสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ ในปี พ.ศ. 2512 และเขื่อนห้วยกุ่ม ปี พ.ศ. 2523	ลง ไม่เป็นระบบ
ปีพ.ศ. 2516-2530	เริ่มมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็นถนน ขึ้นเขื่อนจุฬาภรณ์ และส่งเสริมการขายพื้นที่เพาะปลูกพืชพาณิชย์อย่างเข้มข้น ในช่วงต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519) รัฐบาลได้มีนโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเป็นปัจจัยในการผลิตเพื่อการส่งออก และส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อสนองตลาด ขณะเดียวกันภาครัฐก็กำหนดมาตรการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้อย่างสุดขีด ตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปีพ.ศ. 2528 ที่มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ ร้อยละ 15 และป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 25	- ประกาศป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนาม พ.ศ. 2516 และ มีมติคณะรัฐมนตรีกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำมูล - ชี ปี พ.ศ. 2529 - 2530 - ปีพ.ศ. 2516 เขื่อนจุฬาภรณ์แล้วเสร็จและเริ่มการผลิตกระแสไฟฟ้าและเขื่อนห้วยกุ่ม ปี พ.ศ. 2523 - มีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายประเภทต่างๆ และมีการอพยพโยกย้ายคนออกจากพื้นที่ป่าไม้ - ปี พ.ศ. 2530 มีการตั้งศูนย์วิจัยย่อยในเขตพื้นที่อำเภอคอนสาร	- ระดับน้ำในลำน้ำเขิน ผันผวนเปลี่ยนแปลง ขึ้นลง ไม่เป็นระบบในบางปี ที่เกิดภาวะฝนแล้ง ปริมาณน้ำจึงไม่เพียงพอต่อการผลิตทางการ - มีการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้นในลุ่มน้ำเขิน แต่ลุ่มน้ำพรมชาติแคลนน้ำในการอุปโภคและทำการเกษตร
ปี พ.ศ. 2531 - ปัจจุบัน	- เกษตรกรมีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น ทั้งเมล็ดพันธุ์ พันธุ์สัตว์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ขณะเดียวกันมีการเปลี่ยนสภาพการถือครองที่ดิน ในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์มากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ภาระหนี้สิน และนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ - การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายเพิ่มขึ้น ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาม้าง และเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน - ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ คนอพยพจากภาคอุตสาหกรรม กลับคืนสู่ภูมิลำเนา มีจำนวน	- นโยบายกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ 25 ลุ่มน้ำ - นโยบายอพยพคนออกจากป่าตามโครงการ คจก. ปี พ.ศ. 2535 - มีการศึกษาโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำสูบบกลับเขื่อนจุฬาภรณ์ - รัฐประกาศพื้นที่แหล่งแร่ และอนุญาตให้เอกชน ขอประทานบัตร เพื่อประกอบการโรงโม่หิน - มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 16 พฤศจิกายน 2536 เรื่องแผนปฏิบัติการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำ	- เกิดปัญหาข้อพิพาท และความขัดแย้งเรื่องสิทธิที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในเขตพื้นที่ป่าไม้ระหว่างรัฐ เอกชน กับชาวบ้าน

	มากโดยกลับมาสู่ภาคเกษตรกรรม และแรงงานภาคการเกษตร ทำให้เกิดปัญหาประชาชนไร้ที่ดินทำกินและที่ดินทำกินไม่เพียงพอ	เติน (จังหวัดเพชรบูรณ์ ชัยภูมิ และขอนแก่น) พ.ศ. 2538 - 2542 - มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 21 พฤษภาคม 2539 เรื่อง แผนปฏิบัติการจัดการประชากรที่อยู่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ลุ่มน้ำเติน พ.ศ. 2540 - 2545 - กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดำเนินโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ - การดำเนินการรังวัดพิสูจน์สิทธิ์ตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2541 ทำให้เกิดผลกระทบเรื่องสิทธิที่ดินทำกิน	- มีการขยายการเพาะปลูกและทำการเกษตรตามที่ทำาบริมลำห้วยเพิ่มขึ้นเกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำ และปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการทางการเกษตรเนื่องจากเขื่อนกำหนดเวลาและการกักเก็บน้ำสำรองในการผลิตไฟฟ้า
--	---	--	--

ที่มา : จากการศึกษาโดยคณะวิจัย,2548-2549

ตารางที่ 2.2 แสดงรูปแบบการใช้ประโยชน์ในพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ช่วงปี	ลักษณะพื้นที่	ลักษณะการใช้ประโยชน์	การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
ก่อนปี พ.ศ. 2500	พื้นที่สูงหรือภูเขา	เก็บหาของป่าต่างๆ	เก็บหาของป่า บุกริปลูกข้าวไร่ เช่น ข้าวโพด
ปีพ.ศ. 2500-2515	พื้นที่หุบเขา	ปลูกพืชไร่ เช่นพริก มะเขือ ผักต่างๆ และทำสวนมะขาม มะม่วง	ปลูกพืชไร่ต่างๆ เน้นการปลูกเพื่อขาย ใช้สารเคมี
ปีพ.ศ. 2516-2530	พื้นที่ดอน	ทำไร่ อาทิ อ้อย พริก แตง ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำและระบบชลประทาน	ทำไร่อ้อย
ปีพ.ศ. 2531-ปัจจุบัน	พื้นที่ราบลุ่ม	ทำนา และปลูกถั่วเหลือง หลังจากเสร็จจากการทำนา	ทำนา เปลี่ยนมาปลูกอ้อย

2.3. สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น

จากพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ตามรายละเอียดข้างต้น จะพบว่าปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ โดยส่วนใหญ่เกิดจากนโยบายของรัฐที่มีการดำเนินงานมาตั้งแต่อดีตและยึดถือเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ปัญหาบางกรณียังไม่สามารถดำเนินการให้ยุติได้ อีกทั้งมีสถานการณ์ปัญหาใหม่ๆที่เกิดขึ้นอีกอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดภาวะสะสมพอกพูนเพิ่มขึ้น ซึ่งทั้งหมดทั้งปวงมาจากประชาชน ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนด วางแผนการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านมีฐานะเป็นเพียงผู้ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการที่ลงมาดำเนินการในพื้นที่เท่านั้น เมื่อเกิดผลกระทบ หรือข้อพิพาทขึ้น การดำเนินงานแก้ไขปัญหาจึงมักติดขัดที่ตัวระเบียบ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง การดำเนินการจึงล่าช้า ไม่มีความคืบหน้า หรือไม่มีการดำเนินการใดๆเลยในบางกรณี ดังเช่นกรณีปัญหาการทับซ้อนที่ดินในเขตป่าไม้ เป็นต้น ทั้งนี้ เราสามารถจำแนกประเภท และลักษณะปัญหาในปัจจุบันได้ดังต่อไปนี้

2.3.1. ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำที่ไม่เป็นธรรม และขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน

รัฐโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้ดำเนินการก่อสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ กั้นลำนํ้าพรมบริเวณเทือกเขาขุนผา หรือที่เรียกว่าภูผาหยวก เขตอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ เริ่มการก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2511 และเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2516 สามารถกักเก็บน้ำได้ 188 ล้านลูกบาศก์เมตร และทำการผลิตกระแสไฟฟ้าได้ปีละ 40,000 กิโลวัตต์ และต่อมาได้มีการก่อสร้างเขื่อนห้วยกุ่ม เสร็จขึ้นอีกแห่งหนึ่งทางตอนใต้ห่างออกไป 40 กิโลเมตร เพื่อเก็บน้ำสำรองเสริมการผลิตกระแสไฟฟ้าของเขื่อนจุฬาภรณ์ และการชลประทาน โดยสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2523

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการก่อสร้างเขื่อนทั้งสองแห่ง ทำให้ชุมชนลุ่มน้ำพรมได้รับผลกระทบเป็นลำดับแรก โดยสภาพน้ำในลำนํ้าพรมได้กลายป็นน้ำนิ่งชาวบ้านเรียกว่า “น้ำตาย” ปริมาณน้ำในลำนํ้าพรมเริ่มแห้ง ความแห้งแล้งเริ่มปรากฏให้เห็น โดยเฉพาะช่วงที่มีการตกกล้า ปักดำ การ “ตามน้ำ” ของชาวบ้านทำลำนํ้าพรมจะเริ่มขึ้นทุกปี เพื่อขอให้เขื่อนต่าง ๆ ปล่อยน้ำให้ชาวบ้านได้ใช้กัน ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาปัญหาผลกระทบของลำนํ้าพรมภายหลังการสร้างเขื่อนพบว่า จากสถิติการปล่อยน้ำของเขื่อน จากปี พ.ศ. 2516 – 2538 ซึ่งโดยส่วนใหญ่ น้ำที่ถูกปล่อยประมาณ 86 % ถูกปล่อยผ่านโรงไฟฟ้าและลงสู่ลำนํ้าสุและลำนํ้าเขิน ตามลำดับ ส่วนลุ่มน้ำพรมได้รับน้ำเพียง 14 % และมีบางปีที่ไม่ได้รับน้ำเลย และตั้งแต่เขื่อนจุฬาภรณ์เริ่มผลิตกระแสไฟฟ้าเป็นต้นมา

ชาวบ้านที่เคยใช้ประโยชน์จากลำน้ำพรมจึงได้รับความเดือดร้อนจากการขาดแคลนน้ำ ส่งผลให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างคน 2 กลุ่มน้ำในการแย่งชิงน้ำเกิดขึ้นเรื่อยมา

ในพื้นที่ศึกษาบ้านทุ่งลุยลาย ตำบลทุ่งลุยลาย อำเภอกอนสาร ซึ่งอยู่ใต้เขื่อนจุฬาภรณ์กลับไม่ได้ใช้น้ำเลย และที่สำคัญการไฟฟ้าฝ่ายผลิตยังกำหนดแผนโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำแบบสูบกลับจากเขื่อนจุฬาภรณ์ที่กำลังดำเนินการนั้นยังไม่มีการศึกษาความคุ้มค่า และสำรวจผลกระทบที่จะเกิดขึ้นซึ่งการดำเนินการไม่ได้ส่งเสริมภาคการเกษตรของชาวบ้าน โดยทาง กฟผ. อ้างว่าเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้น้ำจากเขื่อนและจะทำให้มีปริมาณน้ำที่ปล่อยให้กับลำน้ำพรมเพิ่มมากขึ้นนั้น จากการศึกษาในปีพ.ศ. 2539 พบว่าโครงการดังกล่าวจะทำให้ปัญหาในลุ่มน้ำพรมรุนแรงยิ่งขึ้นและจะส่งผลกระทบโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ต่อภาวะการขาดแคลนน้ำของลำน้ำเซิน และการสูญเสียที่ดินทำกินของชาวบ้านที่จะนำไปสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อรองรับน้ำเพื่อสูบกลับไปโรงไฟฟ้าด้วย เพราะ กฟผ. จะต้องสงวนน้ำในปริมาณไม่ต่ำกว่า 100 คิว ไว้สำหรับสูบกลับไปผลิตกระแสไฟฟ้า (ดังรายละเอียดโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำแบบสูบกลับจุฬาภรณ์)

โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำแบบสูบกลับจุฬาภรณ์

- **ลักษณะโครงการ**

โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำแบบสูบกลับจุฬาภรณ์ ประกอบด้วย อ่างเก็บน้ำตอนบนที่มีอยู่แล้วคือ เขื่อนจุฬาภรณ์ อ่างเก็บน้ำตอนล่าง ซึ่ง กฟผ. จะสร้างขึ้นใหม่ที่บริเวณปากลำน้ำสุ (ลำน้ำสาขาของลำน้ำเซิน) ท่อส่งน้ำเชื่อมต่อระหว่างอ่างเก็บน้ำทั้งสองและโรงไฟฟ้าใต้ดิน

- **ที่ตั้ง** อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

- **อ่างเก็บน้ำตอนบน** (เขื่อนจุฬาภรณ์ของ กฟผ.)

- พื้นที่รับน้ำ	545 ตารางกิโลเมตร
- ปริมาตรกับเก็บน้ำ	183 ล้านลูกบาศก์เมตร
- ล้นเขื่อนกว้าง	8 เมตร
- ยาว	700 เมตร
- ฐาน	250 เมตร

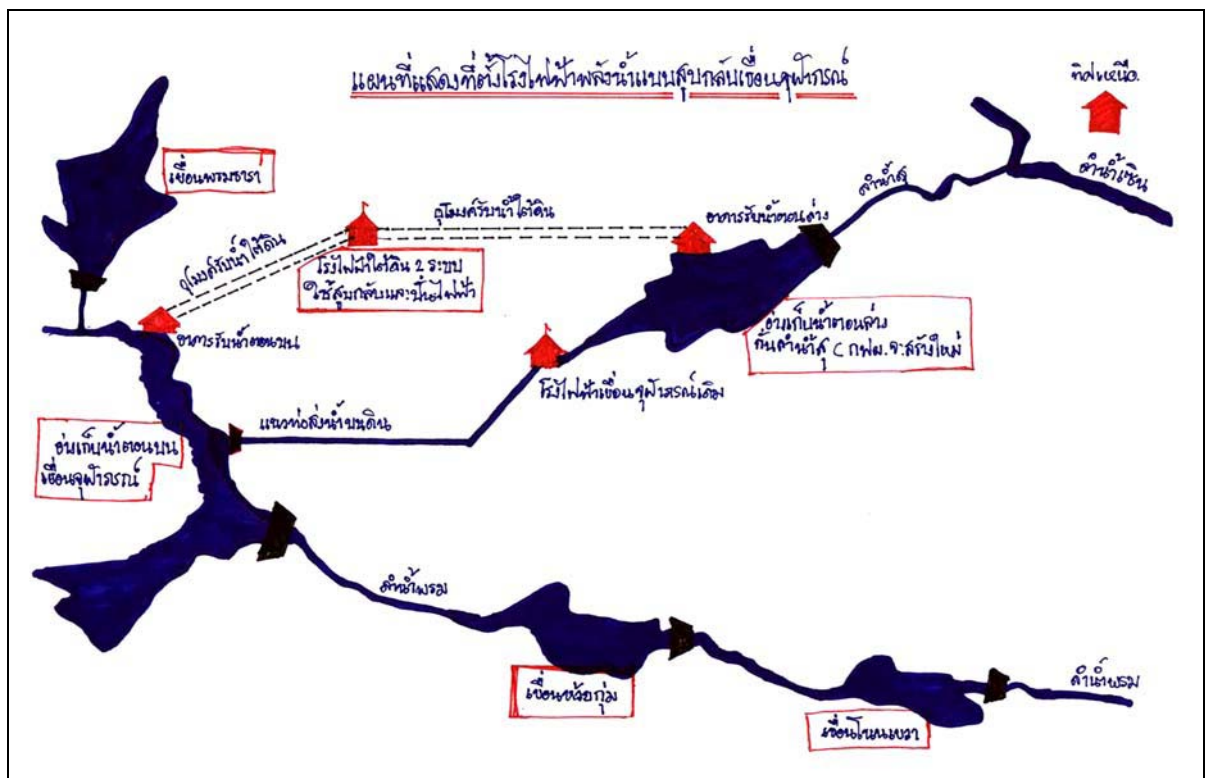
- **อ่างเก็บน้ำตอนล่าง** (กฟผ. จะสร้างขึ้นใหม่บริเวณใต้โรงไฟฟ้า ห้วยสุ)

- ชนิด	หินทิ้งตาดแอสฟัลต์
- ความสูง	-
- ความยาว	3,000 เมตร
- ความจุอ่างทั้งหมด	20 ล้านลูกบาศก์เมตร
- พื้นที่ผิวที่ระดับกักเก็บสูงสุด	-

- พื้นที่อ่างประมาณ 2 ตารางกิโลเมตร (1,250 ไร่)
- งบประมาณในการก่อสร้าง 12,000 ล้านบาท
- กำหนดระยะเวลาก่อสร้าง ปี 2543 – 2549 (ใช้เวลาก่อสร้าง 6 ปี)

โครงการแล้วเสร็จจะสามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ 800 เมกะวัตต์ต่อวัน เพิ่มขึ้นจากโรงไฟฟ้าจุฬาภรณ์ เดิม 20 เท่า ใช้ระบบสูบกกลับอาทิตย์ละ 1 ครั้ง เพื่อผลิตไฟฟ้าวันละ 8 ชั่วโมง ตัวเครื่องจักรและโรงไฟฟ้าจะอยู่ใต้ผิวดินลึกประมาณ 300 เมตร ท่อส่งน้ำเชื่อมต่อเชื่อมทั้งสองเส้นผ่าศูนย์กลางภายในประมาณ 7 เมตร สำหรับโรงไฟฟ้าเดิมจะซ่อมแซมและตั้ง Stand By ไว้เพื่อฉุกเฉิน ดังแผนผังที่ 2.1

แผนที่ 2.1 แสดงแผนผังลักษณะการตั้งโรงไฟฟ้าพลังน้ำแบบสูบกกลับเขื่อนจุฬาภรณ์

ที่มา : จากแผนที่ร่างของทีมีศึกษาวิจัย

จากการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ตลอดช่วงที่ผ่านมากว่า 33 ปี ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำพรม และลุ่มน้ำเซิน พบว่า

1.) ที่ดินทำกินของชาวบ้าน พื้นที่สำหรับสร้างอ่างเก็บน้ำได้ท่วมพื้นที่เพาะปลูกและที่ตั้งถิ่นฐาน ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิการทำกินและการใช้ประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่น ได้ทำการอพยพราษฎรออกจากพื้นที่น้ำท่วม 15,120 ครอบครัว

2.) พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลาย ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งเก็บน้ำถาวร ถูกทำลายลงอย่างมหาศาลจากการสร้างเขื่อน กรณี เขื่อนจุฬาภรณ์ใช้พื้นที่เก็บน้ำเพียง 13,750 ไร่ ส่งผลให้ป่าภูเขาถูกทำลายลงถึง 281,562 ไร่ และไม่ใช่ว่าพื้นที่ป่าที่ถูกน้ำท่วม ยังรวมถึงการสูญเสียความหลากหลายของระบบนิเวศน์และแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้านอีกด้วย

3.) การสูญเสียพันธุ์ปลาประจำถิ่น ปลาแม่น้ำทุกชนิดมีการอพยพขึ้นลงตามวงจรไหลของแม่น้ำ และการสร้างเขื่อนเป็นสาเหตุทำลายระบบนิเวศน์ของแม่น้ำพรม (เขื่อนจุฬาภรณ์ทำให้พันธุ์ปลาท้องถิ่นหายไปประมาณ 25 ชนิด จากเดิมที่เคยสำรวจพบและชาวบ้านจับได้ประมาณ 50 กว่า ชนิด)

4.) ทำลายวิถีวัฒนธรรมชุมชน การสร้างเขื่อนเป็นการยึดอำนาจการตัดสินใจของประชาชน และหักล้างทำลายภูมิปัญญาของท้องถิ่น ไม่ว่า ระวังดินน้ำ กังหันลม การทำเหมืองฝาย ทำนบขนาดเล็ก หรือการทำแหล่งน้ำขนาดเล็กในไร่นาของแต่ละครอบครัว รวมทั้งการสูญเสีย แหล่งโบราณคดี และอารยธรรมที่สำคัญ

5.) ไม่สนองความความต้องการของชุมชน เนื่องจากเขื่อนและระบบชลประทานหลายแห่งเป็นไปเพื่อตอบสนองอุตสาหกรรม และการขยายตัวของเมืองใหญ่ซึ่งผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรม และเมืองใหญ่ ได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาการเกิดมลพิษ น้ำเน่าเสีย เขื่อนจุฬาภรณ์สร้างเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้าเป็นหลัก ไม่ได้สร้างเพื่อหนุนเสริมภาคการเกษตรที่เป็นฐานอาชีพหลักของคนในท้องถิ่นโดยจะเห็นได้จากรายละเอียดของโครงการที่ไม่ระบุพื้นที่ชลประทานที่ได้ประโยชน์เลย ทั้งนี้ เกษตรกรในลุ่มน้ำพรมและเขื่อนจะใช้เวลาตามน้ำในรอบ 1 ฤดูกาลผลิตถึง 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 เดือนพฤษภาคม เป็นช่วงที่ชาวนาเริ่มเตรียมพื้นที่ มีการไถยุดนา เตรียมตกลำ ช่วงที่ 2 ระหว่างเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม เป็นช่วงที่จะต้องปักดำนาเมื่อกล้าโตแล้ว ช่วงที่ 3 เดือนตุลาคม เป็นช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้องต้องไปตามน้ำมาบำรุงต้นข้าว และช่วงที่ 4 ระหว่างเดือนธันวาคม - มกราคม เป็นช่วงเกี่ยวข้าวเสร็จ และเตรียมหว่านถั่วเหลือง

6.) ละเมิดสิทธิชุมชน การพัฒนาที่ได้มาด้วยการละเมิดสิทธิชุมชนการตัดสินใจสร้างเขื่อนกระทำโดยหน่วยงานราชการส่วนกลางที่กล่าวถึงแต่ข้อดีและผลประโยชน์จากการสร้างเขื่อน ปิดบังบิดเบือนข้อมูลที่แท้จริงเกิดขึ้นบ่อยในโครงการสร้างเขื่อน

7.) การก่อสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ ส่งผลให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตแบบพึ่งตนเองเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายเป็นหลัก ซึ่งทำให้ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น ทั้งนี้ เกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐและบริษัทเอกชน โดยมีพืชเศรษฐกิจหลักๆ อาทิเช่น ปอ ข้าวโพด และอ้อย ทำให้ป่าไม้ถูกบุกเบิกเปลี่ยนสภาพอย่างรวดเร็ว การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อ

ป้อนโรงงานจำเป็นต้องใช้น้ำในปริมาณที่มากกว่าพืชชนิดอื่น ซึ่งทำให้น้ำไม่เพียงพอ หากกล่าวเฉพาะกรณีการปลูกอ้อย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ชาวบ้านในแถบลุ่มน้ำเงินได้ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการทำนาเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นไร่อ้อยเพิ่มขึ้น สืบเนื่องจากราคาข้าวตกต่ำและต้นทุนการผลิตสูงขึ้น การดูแลรักษาทุ่งอ้อยหลายขั้นตอนทำให้ชาวบ้านลดการปลูกข้าวและเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นไร่อ้อย คิดเป็น 60 % ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมดของกลุ่มน้ำเงิน ประกอบกับโรงงานได้มีการส่งเสริมการปลูกอ้อย เช่น การส่งเสริมปัจจัยการผลิต อาทิ ดินพันธ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เงินทุนในการผลิต และจัดการระบบน้ำโดยการเจาะน้ำบาดาล เป็นต้น (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่ปลูกอ้อยบ้านนาบัว / บ้านน้ำอุ่น, 2548)

จากสภาพปัญหากรณีการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเงิน และลุ่มน้ำพรม สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นทั่วไปในประเทศไทย นับตั้งแต่รัฐเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา กล่าวคือ การดำเนินนโยบายที่มุ่งเน้นการสร้างความเร็วเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ โดยในช่วงแรก (แผนที่ 1 – 3) มีการเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และการพัฒนา เช่น ถนนหนทาง เขื่อน อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ดังนั้น ในช่วงดังกล่าวจึงเห็นว่าในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่หลายแห่ง ดังรายละเอียดในตารางข้างล่าง

ตารางที่ 2.2 แสดงนโยบายการจัดการน้ำของรัฐในภาคอีสาน

ช่วงแผน	นโยบายน้ำแห่งชาติ	แนวทางการจัดการ
ฉบับที่ 1 (2504-2509)	- ผลักดันโครงการขนาดใหญ่เพื่อจัดการน้ำ	- สร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ได้แก่ เขื่อนน้ำพุง และอุบลรัตน์
ฉบับที่ 2 (2510-2514)	- ผลักดันโครงการสร้างเขื่อน - ขยายระบบการส่งน้ำจากโครงการขนาดใหญ่ที่สร้างแล้ว	- สร้างเขื่อนจำนวน 4 แห่ง - พัฒนาระบบชลประทานมีเนื้อที่ชลประทานทั่วประเทศ 3,306,500 ไร่ แยกเป็นชลประทานหลวง 2,200,500 ไร่ ชลประทานทั่วไป 500,000 ไร่ อ่างเก็บน้ำในอีสาน 146,000 ไร่
ฉบับที่ 3 (2515-2519)	- การพัฒนาระบบส่งน้ำ - การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางและเล็ก	- สร้างเขื่อนในอีสานจำนวน 3 เขื่อน ได้แก่ เขื่อนจุฬาภรณ์ เขื่อนห้วยหลวง และเขื่อนน้ำอูน - วางระบบชลประทานขนาดใหญ่ - สร้างสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า

ที่มา : ปรับปรุงจากมิ่งสรร ขาวสะอาด และคณะ,สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ,2547

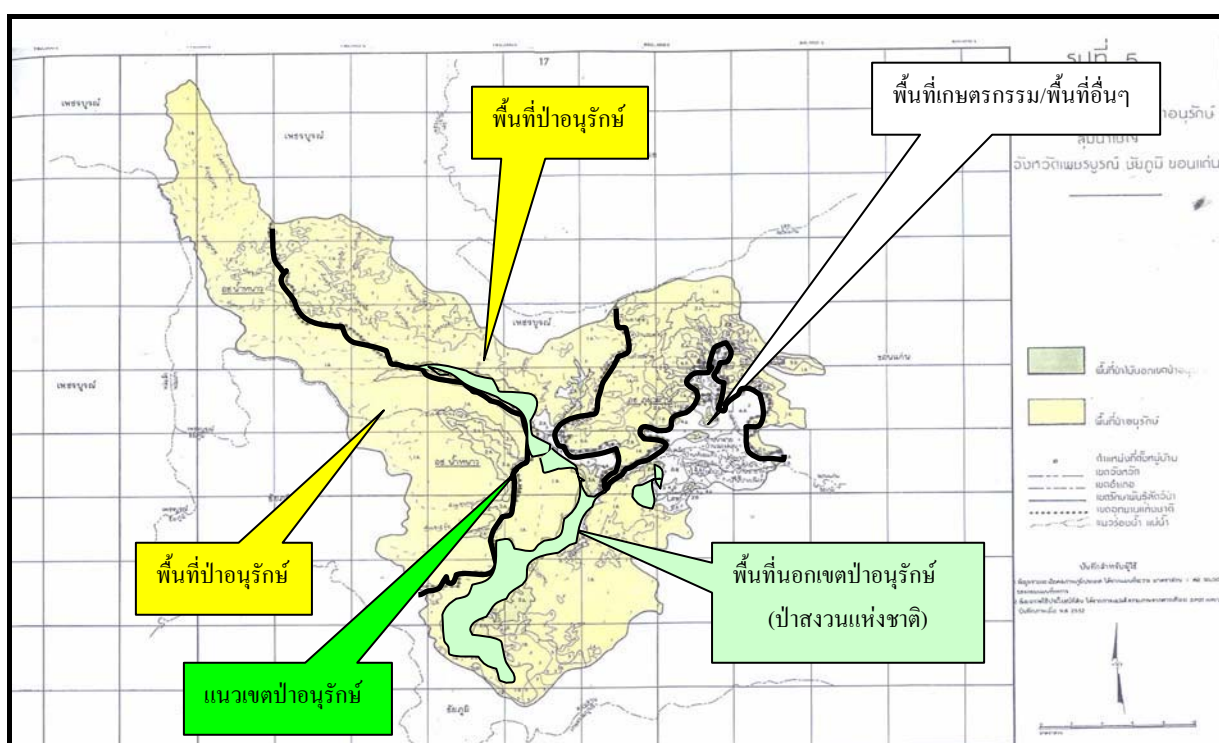
ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 – 6 (พ.ศ. 2520 – 2534) แนวทางนโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐยังคงเป็นไปในทิศทางเดิม เพียงแต่เป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากแผนงานเดิมที่ได้ดำเนินการไว้แล้ว โดยการพัฒนาและเชื่อมโยงระบบส่งน้ำในพื้นที่ชลประทาน การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางและขนาดเล็ก รวมทั้งการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ที่ยังคงมีอยู่ต่อไป กระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) เป็นต้นมา แนวคิดในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งระบบเริ่มชัดเจนมากขึ้น โดยสภาวิจัยแห่งชาติ และกรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้ผลักดัน และเสนอให้มีการร่างกฎหมายทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เพื่อควบคุมการบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ โดยอ้างเหตุผลความจำเป็นเกี่ยวกับปัญหาเรื่องปริมาณน้ำ คุณภาพน้ำ และความไม่เป็นเอกภาพของหน่วยงานที่ควบคุมบริหารจัดการน้ำ แต่ความพยายามดังกล่าวยังไม่มีการปฏิบัติการใดๆ กระทั่ง ปี พ.ศ. 2541 (ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8) คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติได้ดำเนินการร่างกฎหมายทรัพยากรน้ำแห่งชาติขึ้น โดยให้เหตุผลความจำเป็นในการวางแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ ที่จะสามารถตอบสนองความต้องการในการใช้น้ำของภาคส่วนต่างๆอย่างทั่วถึง ทั้งนี้ได้เสนอรูปแบบ “คณะกรรมการลุ่มน้ำ” เพื่อเป็นกลไกในการจัดการทรัพยากรน้ำของหน่วยงานและองค์กรระดับท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตาม สาระหลักของร่างกฎหมายฉบับดังกล่าวยังคงมุ่งเน้นเรื่องสิทธิเหนือทรัพยากรน้ำของรัฐเช่นเดิม นับตั้งแต่การให้คำนิยามให้ทรัพยากรน้ำประเภทต่างๆ เป็นของรัฐ ทั้งน้ำในบรรยากาศ น้ำบนผิวดิน น้ำใต้ดิน แหล่งต้นน้ำลำธาร รวมถึงสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่ในแหล่งน้ำ ซึ่งสะท้อนถึงอำนาจการจัดการทรัพยากรน้ำที่ต้องผูกขาดรวมศูนย์ที่รัฐเช่นเดิม โดยมีหลักการจัดการที่กำหนดให้ผู้ให้บริการ ต้องรับภาระการบริการ หรือ การทำให้น้ำกลายเป็นสินค้า หรือ ต้นทุนในการผลิต นั่นเอง ซึ่งการดำเนินการดังกล่าว เกิดจากการที่รัฐบาลกู้เงินจากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) ที่มีเงื่อนไขให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการน้ำของประเทศทั้งระบบ แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายฉบับดังกล่าวยังไม่ผลบังคับใช้ เนื่องจากการคัดค้านของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านทั่วทุกภาคของประเทศในช่วงที่ผ่านมา

กล่าวโดยสรุป แนวคิดพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีเป้าหมายสำคัญคือ การนำทรัพยากรน้ำไปใช้รองรับการสร้างเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว โดยรวมศูนย์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำไว้ที่หน่วยงานรัฐ และยังคงมุ่งเน้นการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ การสร้างเครือข่ายน้ำทั้งระบบ เช่น โครงการชลประทานระบบท่อ เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้ก่อผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติเหมือนเช่นที่เกิดขึ้นในอดีต

2.3.2 ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินทำกินและทรัพยากรป่าไม้

จากข้อมูลการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดิน และป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น จำนวน 727 ตารางกิโลเมตร หรือ 454,375 ไร่ นั้น พบว่า ได้จำแนกเป็นพื้นที่ป่าไม้จำนวนทั้งสิ้น 380,059 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ป่าสมบูรณ์ 322,142 ไร่ ป่าเสื่อมโทรม 57,917 ไร่ และพื้นที่เกษตรและอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 74,316 ไร่ (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม . กรอบแผนงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนลุ่มน้ำเซิน, 2542) โดยพื้นที่ป่าสมบูรณ์รัฐได้ประกาศเขตป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายจำนวน 3 แห่งได้แก่ อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาม้วน และมีนโยบายจะผนวกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีสภาพป่าสมบูรณ์เป็นป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายต่อไป

แผนที่ 2.3 แสดงพื้นที่ทำกินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์บริเวณลุ่มน้ำเซินตอนต้น

ที่มา ; ปรับปรุงจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ . 2537

ผลจากการจำแนกพื้นที่ดังกล่าวข้างต้น ได้นำมาสู่ปัญหาข้อพิพาทเรื่องที่ดินทำกินในเขตป่าระหว่างชาวบ้านที่ถือครองทำประโยชน์ที่ดินในพื้นที่กับรัฐ ทั้งพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ จากการศึกษาข้อมูลปัญหาข้อพิพาทเรื่องที่ดินของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำเซิน

พบว่ามีจำนวนกรณีพิพาทที่ดินในเขตป่าในเขตลุ่มน้ำเขตนอนตัน จำนวนทั้งสิ้น 6 กรณี โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2.3 แสดงรายละเอียดข้อพิพาทเรื่องที่ดินในเขตป่า พื้นที่ลุ่มน้ำเขตนอนตัน

กรณีปัญหา	ที่ตั้ง	ประเด็นปัญหา	จำนวนผู้เดือดร้อน	หมายเหตุ
1.) สวนป่าคอนสาร	ต. หุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ปลุกสร้างสวนป่าทับที่ดินทำกินของราษฎร	277 ราย	ออป. เข้าดำเนินการปลุกสร้างสวนป่ายูคาลิปตัส ในปี พ.ศ. 2521 ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนาม โดยดำเนินการตามเงื่อนไขสัมปทานตัดไม้ เนื้อที่ทั้งสิ้น 4,401 ไร่
2.) เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง	1.) ต. หุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ 2.) ต. วังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น 3.) ต. หุ่งลุยลาย อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	รัฐโดยกรมป่าไม้ ประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง ทับซ้อนกับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของราษฎร	344 ราย	กรมป่าไม้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนามให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง พ.ศ. 2543 เนื้อที่ประมาณ 118,403 ไร่
3.) ป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนาม	ต. ห้วยยาง อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	รัฐประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนามทับซ้อนกับที่ดินทำกินของราษฎร	อยู่ระหว่างการจัดทำข้อมูลการถือครองและทำประโยชน์ที่ดินของราษฎร	ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา ฉบับที่ 538 พ.ศ. 2516 เนื้อที่ 290,000 ไร่
4.) สวนป่าโคกยาว	ต. หุ่งลุยลาย อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ปลุกสร้างสวนป่ายูคาลิปตัสทับที่ดินทำกินของราษฎร	ประมาณ 76 ราย	ออป. เข้าดำเนินการปลุกสร้างสวนป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าภูซำผักหนาม เนื้อที่ 1,731 ไร่ โดยดำเนินการตามเงื่อนไขการสัมปทานตัดไม้
5.) ป่าสงวนแห่งชาติ	ต. โคกมน อ.น้ำ	1.) ปัญหาการทับซ้อนกัน	ตำบลโคกมน อ.น้ำ	1.) เจ้าหน้าที่ปรับปรุง

น้ำหนาว และ อุทยานแห่งชาติน้ำ หนาว	หนาว จ.เพชรบูรณ์	ระหว่างที่ดินทำกินกับพื้นที่ ป่าสงวนแห่งชาติน้ำหนาว 2.) สิทธิชุมชนในการ จัดการทรัพยากร	หนาว จ.เพชรบูรณ์	ขยายแนวเขตอุทยาน แห่งชาติน้ำหนาว ทับ ซ้อนกับป่าชุมชน 2.) กรณีการรังวัด พิสูจน์สิทธิ์ที่ดินทำกิน มีการดำเนินการตาม มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 30 มิถุนายน 2541 และมีชาวบ้านส่วน หนึ่งไม่เห็นด้วยโดย เสนอแผนการจัดการ ทรัพยากรที่ดินป่าไม้ ในนามโครงการนำร่อง การปฏิรูปที่ดินและ ทรัพยากรโดยชุมชน เสนอของบประมาณ ผู้ว่าราชการจังหวัดมา ดำเนินการ
6.) อุทยานแห่งชาติ ภูผาม่าน	1.) ต.วังสวาป อ.ภู ผาม่าน จ.ขอนแก่น 2.) ต.ห้วยม่วง อ.ภู ผาม่าน จ.ขอนแก่น	รัฐประกาศเขตอุทยาน แห่งชาติภูผาม่านทับซ้อน ที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย ของราษฎร	ประมาณ 205 คน	1.) เป็นพื้นที่เป้าหมาย โครงการจัดการพื้นที่ อนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม (Jompa) โดย ความร่วมมือของกรม อุทยานแห่งชาติสัตว์ ป่าและพันธุ์พืช กับ มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ ยั่งยืน (SDF)

ที่มา : จากการศึกษารวบรวมข้อมูลโดยคณะวิจัย

จากรายละเอียดเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งในที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยและสิทธิของชุมชนใน
การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น สามารถสรุปผลกระทบที่เกิดขึ้นได้ดังต่อไปนี้

1.) ชาวบ้านขาดหลักประกันความมั่นคงในที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัย การการอพยพ ขยับไล่
ชาวบ้านออกจากพื้นที่ การประกาศเขตป่าตามกฎหมายป่าไม้ และการปลูกสร้างสวนป่าทับที่ดินทำ

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเซินตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

กินของชาวบ้าน ทำให้สภาพพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยถือครองทำประโยชน์อยู่ก่อน กลายเป็นที่ดินของรัฐตามกฎหมาย และเจ้าพนักงานในพื้นที่ก็ถือสิทธิดังกล่าวมาดำเนินการขับไล่ และอพยพโยกย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่เดิม รวมทั้งการจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินในแปลงเกษตรของตนเอง ดังเช่นกรณีของชาวบ้านห้วยสนามทราย บ้านห้วยทรายทอง ตำบลทุ่งพระ บ้านทุ่งลุยลาย ต. ทุ่งลุยลาย บ้านวังมน ต. วังสวาป ชาวบ้านกว่า 80 % ไม่มีที่ดินทำกิน โดยได้รับผลกระทบจากนโยบายการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ การอพยพชาวบ้านออกจากที่ดินทำกินเดิม และการขยายแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า กรณีชาวบ้านตำบลทุ่งพระ ตำบลทุ่งนาเลา และตำบลทุ่งลุยลาย ที่เคยถือครองทำกินในพื้นที่ท้องที่การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เข้าดำเนินการปลูกสร้างสวนปาล์มคาลิปดัสในช่วงปี พ.ศ. 2521 – 2530 ชาวบ้านเหล่านี้ก็จะถูกขับไล่ออกจากที่ดินเดิม หากใครไม่ยินยอมจะใช้มาตรการทางกฎหมายเล่นงาน หรือแม้กระทั่งใช้ผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นเข้าข่มขู่ ทำร้ายร่างกาย หรือสร้างสถานการณ์เพื่อยั่วยุขัดข้อหาให้กับชาวบ้าน เป็นต้น ส่วนกรณีที่ชาวบ้านยังสามารถถือครองทำประโยชน์อยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ก็ขาดหลักประกันความมั่นคงในการทำกิน เนื่องจากภาวะการทับซ้อนกับที่ดินป่าไม้ดังกล่าวแล้วข้างต้น

2.) การถูกข่มขู่ คุกคาม ดำเนินคดีชาวบ้าน ชาวบ้านหลายคนถูกจับกุมดำเนินคดีข้อหาบุกรุก ยึดถือ ครองครองที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทั้งๆที่เป็นที่ดินที่เคยทำประโยชน์มาก่อน พร้อมกับปรากฏร่องรอยการทำประโยชน์ เช่น ไม้ผล ไม้ยืนต้น สิ่งปลูกสร้างอื่นๆ เป็นต้น ถึงแม้ว่าหลักฐานการถือครองทำประโยชน์จะเป็นใบเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ภ.บ.ท. 5 ภ.บ.ท. 6 และ ภ.บ.ท. 11) โดยเจ้าหน้าที่อ้างว่าไม่ใช่หลักฐานตามประมวลกฎหมายที่ดิน ไม่สามารถอ้างสิทธิในการถือครองทำประโยชน์ที่ดินได้ จึงทำให้เกิดกรณีดังกล่าวมาโดยตลอด

3.) การจำกัดสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย ทั้งอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ในอดีตถือเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้าน ทั้งของป่าจำพวก เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร แหล่งไม้ใช้สอย แต่เมื่อมีสภาพบังคับทางกฎหมายที่เข้มข้นทำให้ชาวบ้านถูกจำกัดสิทธิในการเข้าไปเก็บหาของป่ามากขึ้น นอกจากนี้ พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติตามแนวตะเข็บเขตป่าอนุรักษ์ ที่ชาวบ้านร่วมมือกันจัดการในรูปแบบป่าชุมชนได้ถูกผนวกเข้าเป็นป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย ตามนโยบายการเพิ่มและขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในประเทศไทย ทำให้เกิดข้อกังวลเกี่ยวกับสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยองค์กรชุมชน เนื่องจากประเด็นดังกล่าวยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่เรื่องการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์

สภาพปัญหา และผลกระทบจากนโยบายการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น กล่าวได้ว่าลักษณะดังกล่าวได้เกิดขึ้นทั่วไปในทุกพื้นที่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่มีลักษณะทางนิเวศวิทยาที่เป็นภูเขา เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และมีความหลากหลายทางธรรมชาติสูง และในขณะเดียวกันพื้นที่เหล่านี้มีชุมชนถือครองทำกิน ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนกันมายาวนานเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์ปัจจัย สาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตลอดช่วงที่ผ่านมา พบว่าปัจจัยสำคัญที่เป็นสาเหตุหลัก เกิดจากนโยบาย กฎหมายป่าไม้เป็นด้านหลัก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ที่รัฐได้ประกาศใช้นโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 โดยมีเป้าหมายสำคัญในการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 และป่าเพื่อการเศรษฐกิจ ร้อยละ 25 โดยพื้นที่ป่าอนุรักษ์รัฐบาลจะมุ่งเพิ่มเขตป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย ส่วนพื้นที่ป่าเพื่อการเศรษฐกิจ จะมุ่งส่งเสริมการปลูกป่าเศรษฐกิจในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรม

กล่าวเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่รัฐบาลได้พยายามดำเนินมาตรการตามนโยบายดังกล่าว จะพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2528 – 2533 กรมป่าไม้ได้เข้าดำเนินการปลูกสร้างสวนป่ายูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหลายแห่ง กระทั่งเกิดปัญหาผลกระทบต่อสิทธิที่ดินทำกินของชาวบ้าน และเกิดการลุกขึ้นต่อสู้ของชาวบ้านในหลายพื้นที่ เช่น กรณีป่าดงใหญ่ จ.บุรีรัมย์ ป่าดงมะไฟ จ.ยโสธร ป่าดงนาอี – จี้แล่น ป่าดงชุมคำ จ.อุบลราชธานี ป่าดงหมู จ.กาฬสินธุ์ เป็นต้น การรวมตัวของชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ ได้พัฒนาการจัดองค์กรเครือข่ายเป็น “คณะกรรมการชาวบ้านอนุรักษ์ป่าภาคอีสาน” ในปี พ.ศ. 2531 และรณรงค์ผลักดันให้รัฐบาลยกเลิกการส่งเสริมการปลูกสร้างสวนป่ายูคาลิปตัส กระทั่งรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ชะลอการให้เอกชนเช่าพื้นที่ปลูกยูคาลิปตัส การต่อสู้ของชาวบ้านในยุคนี้อาจยุติปัญหาในระดับพื้นที่ได้ในบางพื้นที่ และนโยบายการส่งเสริมการปลูกยูคาลิปตัสได้ถูกชะลอไว้ระยะหนึ่ง ตามมาปี พ.ศ. 2534 – 2535 ที่คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติได้ทำการรัฐประหารในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 และแต่งตั้งนายอานันท์ ปันยารชุน ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คณะรัฐประหารได้ดำเนินโครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรม (คจก.) โดยมีพื้นที่เป้าหมายในเขตป่าสงวนแห่งชาติในพื้นที่ภาคอีสาน จำนวน 352 ป่า โครงการดังกล่าวมีเป้าหมายสำคัญคือ การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานให้ได้ตามข้อกำหนดของคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ จำนวนร้อยละ 40 ของพื้นที่ภาค หรือประมาณ 42 ล้านไร่ จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 (15.5 ล้านไร่) ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 (26.5 ล้านไร่) โดยอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ มายังพื้นที่จัดสรรในเขตป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรม ครอบครองได้ไม่เกิน 15 ไร่ และให้เอกชนเช่าพื้นที่ปลูกไม้เศรษฐกิจ ผลกระทบจากโครงการดังกล่าวในพื้นที่ลุ่มน้ำเจิน ชาวบ้านดาดฟ้า – ดงสะคร่าน และบ้านชำผักหนาม ถูกอพยพออกจากพื้นที่มายังพื้นที่รองรับในเขตอำเภอสีชมพู จ.ขอนแก่น ซึ่งพื้นที่รองรับดังกล่าวเป็นที่ดินที่มีการครอบครองอยู่ก่อนแล้ว ทำให้เกิดปัญหาทับซ้อนขึ้นอีก และในลักษณะเดียวกันก็เกิดขึ้นทั่วไปในพื้นที่อื่นๆ ทำให้ชาวบ้านรวมตัวคัดค้านโครงการ คจก. ในที่สุด และรัฐบาลได้ยกเลิกโครงการในวันที่ 3 กรกฎาคม 2535 ชาวบ้านจึงได้กลับคืนสู่พื้นที่เดิมอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้โครงการ คจก. จะได้รับการยกเลิกไป แต่โครงสร้างนโยบายกฎหมายที่บังคับใช้อยู่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทำให้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินป่าไม้ยังคงเกิดขึ้นมา

โดยตลอด และชาวบ้านในหลายพื้นที่ก็มีการเคลื่อนไหวคัดค้านอย่างต่อเนื่องเช่นกัน โดยการรวมตัวทั้งในระดับพื้นที่ ระดับภาค และการร่วมกับกลุ่มปัญหาต่างๆทั่วประเทศ เช่น สมัชชาคนจน เป็นต้น

ภายหลังปี พ.ศ. 2540 ที่ประเทศไทยได้มีการใช้รัฐธรรมนูญใหม่ ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายสูงสุดที่ให้สิทธิอำนาจประชาชนในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรมากที่สุด เครือข่ายชาวบ้านทั่วประเทศได้ใช้เงื่อนไขตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 170 ว่าด้วยการเข้าชื่อเสนอกฎหมายตั้งแต่ 50,000 คนขึ้นไป มาผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านเคยมีการเสนอกฎหมายฉบับนี้นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ตาม การผลักดันดังกล่าวยังไม่มีผลความคืบหน้าที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับแนวความคิด “คนอยู่ร่วมกับป่า” ตามที่ประชาชนเรียกร้องต้องการแต่อย่างใด กล่าวคือ รัฐยังคงยืนยันปฏิเสธไม่ให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักในการผลักดันกฎหมายของฝ่ายประชาชน จนกระทั่งปัจจุบันมีการพิจารณาถึงพื้นที่ป่าอนุรักษ์พิเศษ ที่ควรสงวนไว้เพื่อการอนุรักษ์และห้ามมิให้มีการจัดตั้งป่าชุมชน นับดังกล่าวดังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเรื่องแนวคิดที่รัฐยังคงต้องการผูกขาดอำนาจการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไว้เพียงส่วนเดียวเช่นเดิม ในขณะที่ความเป็นจริงพื้นที่อนุรักษ์แทบทุกแห่งมีประชาชนตั้งถิ่นฐานทำกินมาอย่างยาวนาน ก่อนที่จะมีการประกาศเขตอนุรักษ์เข้าไป ในอีกด้านหนึ่ง การกำหนดมาตรการแก้ไขปัญหาดินในเขตป่า คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแนวทางการแก้ไขปัญหาดินป่าไม้ ในวันที่ 30 มิถุนายน 2541 ซึ่งมีสาระสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการในการสำรวจ รังวัด พิสูจน์สิทธิ์ และการรับรองสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านที่ถือครองทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าไม้ โดยกระบวนการดังกล่าวเป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับหลักเกณฑ์วิธีการในการสำรวจ รังวัด พิสูจน์สิทธิ์ ที่มุ่งใช้หลักฐานเอกสารทางราชการเป็นหลักเพียงด้านเดียว ทำให้ละเลยประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของสังคม ชุมชน และจะนำไปสู่ความขัดแย้งที่ไม่มีวันจบสิ้น

กระบวนการตามมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว ได้ถูกดำเนินการในพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศ และมีเสียงคัดค้านของชาวบ้านมาโดยตลอด กระทั่งปี พ.ศ. 2548 รัฐบาลได้ดำเนินโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ โดยมีพื้นที่เป้าหมายทั้งหมด 10,866 หมู่บ้านทั่วประเทศที่มีพื้นที่ทับซ้อนกับพื้นที่ป่าไม้ประเภทต่างๆ ทั้งนี้ โครงการดังกล่าวได้จำแนกเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย และพื้นที่ป่าไม้หมู่บ้าน โดยการจำแนกให้ดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 30 มิถุนายน 2541 ทำให้เป็นที่สงสัยว่าโครงการดังกล่าวเป็นเพียงมาตรการให้เกิดการบังคับใช้มติดคณะรัฐมนตรีฉบับนี้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ทำให้ชาวบ้านไม่ยอมรับโครงการนี้ โดยเฉพาะในพื้นที่อนุรักษ์ตามกฎหมายที่เคยมีกรณีพิพาทกันอยู่ก่อนแล้ว กรณีชาวบ้านในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น ที่มีข้อพิพาทเรื่องที่ดินป่าไม้ทั้ง 6 กรณี ยกเว้นสวนปาล์มคาบิปัตส 2 แห่งที่ชาวบ้านถูกขับไล่ออกจากหลังจากที่ ออป. เข้าดำเนินการปลูกสร้างสวนป่า ก็ถูกดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะเสนอกลไก และกระบวนการทำงานที่เกิดจากการมีส่วนร่วมอย่างเสมอหน้าของทั้งสองฝ่ายก็ตาม ทั้งการตรวจสอบข้อเท็จจริง การสรุปความเห็น และการ